

Vad är BNP?

BO SANDELIN

Denna titel har tidigare getts ut av SNS Förlag och utges från och med denna andra upplaga av Studentlitteratur AB. Denna upplaga innehåller inga innehållsmässiga förändringar jämfört med den första upplagan.

Kopieringsförbud

Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen. Kopiering, utöver lärares begränsade rätt att kopiera för undervisningsbruk enligt Bonus Presskopias skolkopieringsavtal, är förbjuden. För information om avtalet hänvisas till utbildningsanordnarens huvudman eller Bonus Presskopia.

Den som bryter mot lagen om upphovsrätt kan åtalas av allmän åklagare och dömas till böter eller fängelse i upp till två år samt bli skyldig att erlägga ersättning till upphovsman eller rättsinnehavare.

Denna trycksak är miljöanpassad, både när det gäller papper och tryckprocess.

Art.nr 37654

ISBN 978-91-44-10110-1

Upplaga 2:2

© SNS Förlag 2005, Studentlitteratur 2014

Omslag och grafisk form: Lena Eklund

www.studentlitteratur.se

Studentlitteratur AB, Lund

Printed by Holmbergs i Malmö AB, Sweden 2014

Innehåll

1. Vad handlar nationalräkenskaperna om? 5
 2. Framväxten av ett synsätt 13
 3. BNP från användningssidan 30
 4. BNP från produktionssidan 57
 5. BNP, inkomster, sparande och betalningsbalans 71
 6. BNP är inget lyckomått 87
- Referenser 96*

I. Vad handlar nationalräkenskaperna om?

VI PÅMINNS DAGLIGEN om olika begrepp i de så kallade nationalräkenskaperna. Vi hör t.ex. att ett land har problem med att uppfylla det krav i EU:s stabilitets- och tillväxtpakt som innebär att underskottet i de offentliga budgetarna inte skall överstiga ett belopp motsvarande 3 procent av *bruttonationalprodukten*, BNP. I regeringens förslag till statsbudget finner vi att större delen av avgiften till EU baseras på *bruttonationalinkomsten*, BNI. Detta leder till frågan vad BNI är, och hur BNI skiljer sig från BNP – om det är någon skillnad.

Vad menas med *investeringar* när det sägs att »investeringarnas andel av BNP minskar«, och ingår utbetalade pensioner i offentliga myndigheters *konsumtionsutgifter*? I den ekonomisk-politiska debatten flödar termer vars innebörd kanske inte är helt uppenbar. I denna skrift skall vi gå igenom de fundamentala principerna för nationalräkenskaperna och en del närliggande företeelser.

Det centrala begreppet är bruttonationalprodukten, BNP. Vi kan säga att beräkningen av BNP är ett försök att mäta totala produktionen i ett område (vanligen ett land) under en viss tidsperiod (ofta ett år) på ett

sådant vis att dubbelräkningar undviks. För att få en uppfattning om grundläggande principer kan vi använda ett förenklat exempel, som vi stegvis utvidgar.

BNP i Robinsonekonomi

STEG 1

Vi antar i första steget att en skeppsbruten människa, Robinson, hamnar på en öde ö i ett behagligt klimat som gör det möjligt att leva under bar himmel. Första veckan gör Robinson inget annat än plockar 7 liter vilda bär som han lever av. Robinsons *produktion* består av själva plockandet av bären, som han direkt *konsumerar*. Ingen annan ekonomisk verksamhet förekommer på ön. Vi kan då fastslå följande för denna ö-ekonomis BNP första veckan av Robinsons vistelse:

BNP beräknad från produktionssidan = 7 liter bär.

BNP beräknad från användningssidan = Robinsons konsumtion
= 7 liter bär.

BNP kan beräknas både från produktionssidan och användningssidan och blir i princip lika stor i båda fallen. I detta steg, där vi inte har några maskiner, redskap eller annat realkapital som förslits, sammanfaller även BNP och *nettonationalprodukten*, NNP. De 7 litrarna bär kan också betraktas som öns *nationalinkomst* i reala termer.

STEG 2

Robinson har kommit underfund med att det är opraktiskt att hantera bären utan att ha en korg att lägga

dem i. Därför avstår han från att plocka och äta bär i början av andra veckan och ägnar i stället tiden åt att fläta en korg av växter som han kan ta fritt på ön. Detta innebär att han inte hinner plocka mer än 6 liter bär under veckan, men å andra sidan får han en korg som beräknas hålla i 100 veckor och gör bärplockningen effektivare. En del av produktionsresultatet används alltså på ett sådant vis att det inte förbrukas omedelbart, dvs. det blir en *investering*. Korgen är en investeringsvara. Vi får således för andra veckan:

BNP från produktionssidan = 6 liter bär + 1 korg.

BNP från användningssidan = 6 liter bär (konsumtion) + 1 korg (investering).

Det faktum att Robinson i början av veckan avstår från att plocka och konsumera bär för att i stället tillverka en korg kan också ses som en form av *sparande*. Han har producerat något som han inte konsumerar under veckan. Sparandet och investeringen sammanfaller, och det är samma person som svarar för både sparandet och investeringen. I större ekonomier kan spararen vara en annan person än investeraren.

Vi kan också beräkna *nettonationalprodukten*, NNP. För att göra detta behöver vi uppskatta hur mycket realkapitalet (dvs. korgen) förslits under veckan. Denna förslitning är en negativ post som får dras från bruttoproduktionen.

Här finns inget enkelt observerbart mått, men eftersom korgen beräknas hålla i 100 veckor kan vi schablonmässigt sätta kapitalförslitningen till 0,01 korg per vecka. Vi får då från användningssidan:

$NNP = 6 \text{ liter bär (konsumtion)} + 1 \text{ korg (bruttoinvestering)} - 0,01 \text{ korg (kapitalförslitning)} = 6 \text{ liter bär (konsumtion)} + 0,99 \text{ korg (nettoinvestering)}$.

Nettonationalprodukten blir alltså något mindre än bruttonationalprodukten.

STEG 3

I början av tredje veckan har Robinson stött samman med Fredag. De startar var sitt »företag« och kommer överens om ett ekonomiskt samarbete. Robinson fortsätter att plocka bär, och korgen underlättar så att det nu blir 8 liter per vecka. Fredag vet hur man gör god sylt utan andra ingredienser än bär.

Robinson levererar nu alla bären, 8 liter, till Fredag som använder dem som enda insatsvara i syltproduktionen. I produktionsprocessen sväller emellertid volymen, så att den färdiga syltmängden som Robinson och Fredag sedan konsumerar uppgår till 9 liter.

Vad blir i detta fall BNP? Blir den lika med Robinsons *produktionsvärde* på 8 liter bär plus Fredags produktionsvärde i form av 9 liter sylt? Det vill säga, kan vi summera de två »företagens« produktionsvärden för att få BNP?

Nej! Det hade inneburit dubbelräkning av bären. Bären ingår ju i sylten, och då kan vi inte dessutom lägga till bären som en självständig post, om vi vill undvika dubbelräkning.

Det finns olika sätt att undvika dubbelräkning. Vid beräkning av BNP från produktionssidan får vi för varje företag dra ifrån de insatsvaror (*förbrukning*) som kommer från andra företag, när vi beräknar före-

tagets bidrag till BNP, dvs. företagets *förädlingsvärde*.
Med andra ord:

Produktionsvärde – förbrukning = förädlingsvärde.

Summan av förädlingsvärden blir lika med BNP. Vi får alltså vid beräkning från produktionssidan:

	Produktionsvärde	Förbrukning	Förädlingsvärde
Robinson	8 l bär	0	8 l bär
Fredag	9 l sylt	8 l bär	9 l sylt – 8 l bär
Summa BNP			9 l sylt

Vid beräkning av BNP från användningssidan ser vi bara på det som går till slutlig användning, i detta fall enbart konsumtionen eftersom vi inte har några investeringar eller utrikestransaktioner. Vi får alltså från användningssidan:

BNP = 9 liter sylt (konsumtion).

Slutresultatet blir alltså detsamma antingen BNP beräknas från produktionssidan eller användningssidan. Vi kan se ovan i sammanställningen av beräkningen från produktionssidan vad detta beror på. BNP är då summan av förädlingsvärden. Leveransen av 8 liter bär från Robinson till Fredag räknas som en pluspost vid beräkningen av Robinsons förädlingsvärde och som en minuspost vid beräkningen av Fredags förädlingsvärde. Vid summeringen tar plusposten och minusposten ut varandra. Kvar blir bara det som inte levereras för att förbrukas som insatsvara i ett annat företag, dvs. de 9 liter färdig sylt som går till konsumtion.

STEG 4

I steg 4 har Fredag kommit i kontakt med folk på en grannö och börjat idka handel med dem. Han byter varje vecka till sig 1 kg honung, som han nu använder som sötningsmedel när han gör sylt. Som betalning lämnar han 1 liter färdig sylt. Med andra ord *importerar* han varje vecka 1 kg honung och *exporterar* 1 liter sylt. Totala syltmängden som han producerar varje vecka ökar genom den nya processen till 10 liter.

Vi kan nu sammanställa posterna då vi beräknar en veckas BNP från produktionssidan:

	Prod.värde	Förbrukning	Förädlingsvärde
Robinson	8 l bär	0	8 l bär
Fredag	10 l sylt	8 l bär + 1 kg honung	10 l sylt - 8 l bär - 1 kg honung
Summa BNP			10 l sylt - 1 kg honung

Sett från användningssidan gäller generellt att

$$\text{BNP} = \text{konsumtion} + \text{investering} + \text{export} - \text{import}.$$

I de 9 liter sylt som konsumeras på ön ingår emellertid importerad honung. Även den liter sylt som exporteras innehåller importerad honung. Honungen har producerats »utomlands« och dras därför ifrån då öns BNP beräknas från användningssidan. Annars överskattas landets egen produktion, BNP.

Investeringarna är i detta exempel noll. Exporten blir från öns sida sett en del av den slutliga användningen av produktionsresultatet och skall därför läggas till. Detta innebär sett från användningssidan att

$$\begin{aligned} \text{BNP} &= 9 \text{ liter sylt (konsumtion)} + 1 \text{ liter sylt (export)} \\ &- 1 \text{ kg honung (import)} = 10 \text{ liter sylt} - 1 \text{ kg honung.} \end{aligned}$$

dvs. samma slutresultat som då vi beräknade BNP från produktionssidan genom att summera förädlingsvärdena.

Skillnaden mellan exporten och importen av varor är definitionsmässigt detsamma som *handelsbalansens* saldo. Eftersom vi här inte har några andra utrikestransaktioner blir den också i detta fall lika med *bytesbalansens* saldo eller, kort uttryckt, bytesbalansen. Sålunda gäller i detta fall:

$$\text{Bytesbalansen} = 1 \text{ liter sylt (export)} - 1 \text{ kg honung (import)}.$$

När man går från ett principiellt exempel till verklighetens ekonomi tillstöter en mängd frågor som måste lösas. I verkligheten kan man inte räkna upp alla varor och tjänster utan slår samman dem – aggregerar – genom att räkna i värdetermer. Vilka priser skall man då använda sig av, och hur skall man göra med den offentliga sektorn, där produktionen huvudsakligen består av tjänster som inte säljs på en marknad och därför inte har något marknadspris? Hur lång livslängd skall man kräva av en insatsvara i produktionsprocessen för att räkna den som en investeringsvara, dvs. hur skall man skilja investering från förbrukning? Att ett företags inköp av en lastbil betraktas som en investering medan bensin betraktas som förbrukning förefaller naturligt, men hur är det med dataprogram och glödlampor? Och hur skall man behandla varuskatterna?

Detta är bara ett par exempel på frågor som inte har

ett självklart svar, men som måste lösas. En av dem som grundlagt de moderna nationalräkenskaperna, norrmannen Ragnar Frisch, beskriver hur allt verkar klart i början när man håller sig till de stora dragen. Men sen blir det svårare:

Till slut vaknar man upp med känslan av att ju mer man gräver sig vidare ner i preciseringarna, desto längre fjärrmar man sig från realiteterna. När det gäller nationalräkenskapssystemet kan t.ex. uppvaknandet ske när man kommer till den punkt då man försöker finna ut huruvida den norska mesost som amerikanska fartyg provianterar med i Brooklyn, och som blir förtärd av norska sjömän ombord på dessa amerikanska fartyg när fartygen fraktar Marshallhjälpsvaror till Norge, skall föras till Norges import- eller exportsida.

Innan vi går in närmare på beräkningsprinciperna skall vi i nästa kapitel beröra hur de moderna nationalräkenskaperna vuxit fram från de första trevande försöken på 1600-talet. I kapitel 3 går vi mer i detalj in på hur BNP beräknas från användningssidan och i kapitel 4 tar vi upp beräkningarna från produktionsidan. I kapitel 5 betraktar vi BNP från inkomstsidan, och vi diskuterar skillnaden mellan BNP och bruttonationalinkomsten, BNI. Vi tar också upp andra nationalinkomstbegrepp och sambanden mellan sparande, investering och betalningsbalans. I det avslutande sjätte kapitlet diskuterar vi varför BNP inte bör tolkas som ett lyckomått.

2. Framväxten av ett synsätt

SÅ LÄNGE SOM det har funnits statsliknande bildningar med en sammanhållande centralmakt har det förmodligen funnits tankar kring vad som kan kallas nationalräkenskapsfrågor. Skälet var nog ursprungligen främst militärt. I krig växer behovet av skatteinkomster. För att få en föreställning om hur mycket som går att dra in i skatt krävs en uppfattning om den totala produktionen eller inkomsten i ekonomin. Det statistiska underlaget var emellertid länge fragmentariskt eller obefintligt, vilket gjorde att många tidiga resonemang var rent principiella eller hade karaktären av räkneexempel snarare än realistiska beräkningar.

I detta kapitel skall vi först ta upp de trevande försök att beräkna nationalinkomsten som förekom redan på 1600-talet. Därefter diskuterar vi principerna hos bland annat 1700-talets fysiokrater och Adam Smith. Vi skall se vad som har blivit bestående från resonemangen av Marshall och Fisher i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Slutligen skall vi peka på att sedan mitten av 1900-talet har gemensamma principer för nationalräkenskaperna blivit en sak för internationella organisationer som FN, OECD, IMF och EU.

En terminologisk kommentar är på sin plats redan nu. I litteratur före, säg, mitten av 1900-talet används

oftast termen nationalinkomst när man syftar på värdet av den totala produktionen i ett land under ett år. Därför kommer termerna nationalinkomst och nationalprodukt att användas omväxlande i den närmaste framställningen. I senare kapitel gör vi emellertid en distinktion mellan begreppen.

Pionjärerna

De så kallade merkantilisterna på 1500- och 1600-talen ägnade intresse åt nationalförmögenheten, men hade inget utvecklat nationalinkomst- eller nationalproduktbegrepp. I stället framträder den engelske 1600-talekonomen William Petty som pionjär. Strax efter honom kom landsmannen Gregory King och fransmännen Boisguillebert och Vauban med liknande ansatser, mer eller mindre influerade av Petty.

Petty publicerade uppskattningar av nationalinkomsten i England och Wales först i essän *Verbum Sapienti* (1665) och senare i *Political Arithmetick* (1676). Dessa ansträngningar har beskrivits som delvis en följd av tidsandan, som gynnade en vetenskaplig hållning. Studier av samhället »i termer av tal, vikt eller mått«, som Petty uttryckte det, underlättades också av utvecklingen av offentliga register över befolkningen och – i samband med förändringar i skattesystemet – över bebyggelsen, boskapen och konsumtionen av vissa livsmedel. Även utrikeshandeln kom att registreras noggrannare.

Petty definierade »folkets inkomst« eller nationalinkomsten som det årliga värdet av folkets arbete och

den årliga avkastningen på nationens förmögenhet. Han hade också en alternativ definition, nämligen summan av folkets årliga konsumtionsutgifter plus överskottet som eventuellt återstår efter dessa utgifter.

Petty hade olika syften med sina nationalinkomstberäkningar. Han ville bland annat visa att staten kunde dra in större skatteinkomster, och att den kunde göra det med jämnare och mindre betungande skatter. Han ville också visa att England inte var så ruinerat att det riskerade att bli ett lätt offer för sina fiender.

I Sverige framträdde i mitten av 1700-talet landets förste ekonomiprofessor, Anders Berch, som anhängare av den »politiska aritmetiken«. Han kom aldrig lika långt med nationalräkenskaperna som Petty hade gjort. I brist på egna uppgifter refererar han Petty, och han säger i sin *Sätt, at igenom Politisk Aritmetica utröna Länders och Rikens Hushåldning* (1746): »Hade jag någon mera uplysning uti vissa saker, som fordras til denna calculation, så skulle jag försöka at göra något prof häraf öfver vårt fädernesland« (s. 74–75).

Fysiokrater och klassiker

Den franske fysiokraten François Quesnay anses ha svarat för ett viktigt steg i nationalräkenskapernas utveckling genom sin »Tableau Economique«, som publicerades i olika versioner under andra hälften av 1700-talet. Bidraget låg på det principiella planet, eftersom Quesnay till skillnad från Petty inte försökte beräkna de faktiska storheterna utan nöjde sig med pedagogiska räkneexempel.

Det väsentliga i Tableau Economique var att där illustrerades flöden av varor, tjänster och pengar mellan tre olika klasser: de produktiva (de som brukar jorden), jordägarna och de sterila (de som verkar inom hantverk och industri). Jordbruket var den enda näring som antogs kunna ge en positiv nettoinkomst. Inom hantverket och industrin antogs produktionskostnaderna svara mot produktionsvärdet, så i den mening betraktades dessa verksamheter som sterila.

Quesnay gjorde en pedagogiskt värdefull insats genom att illustrera beroendet mellan olika delar av ekonomin. Mycket har sedan skrivits om tolkningen av Tableau Economique, vilket tyder på att den inte är så enkel i alla avseenden.

Skotten Adam Smith, den mest kände inom den klassiska skolan i nationalekonomin, var påverkad av fysiokraterna och hade träffat en del av dem under en vistelse i Paris på 1760-talet. Smith gjorde en klar distinktion mellan vad vi väl närmast skulle kalla BNP och NNP men med den väsentliga skillnaden att Smith inte inkluderar tjännares, läkares, advokaters, skådespelares och andras tjänster. Sådana tjänster bidrog inte till att samhällets realkapital i form av varulager, maskiner och byggnader bibehölls eller växte. Smith krävde ett slutresultat i form av en konkret vara för att det skulle räknas in i nationalprodukten eller nationalinkomsten. Med det förbehållet formulerar han sig på följande vis i *En undersökning av folkens välfärd*:

I ett stort land innefattar alla invånarnas bruttointkomst hela den årliga produkten av deras jord och arbete, nettointkomsten, vad som blir över till deras fria disposition, sedan man avräknat kostnaderna för att underhålla, för det första det fasta kapitalet¹ och för det andra omloppskapitalet², eller med andra ord: allt vad de utan att inkräkta på dessa kapital kunna hänföra till sina direkta underhållsmedel eller offra på levnads-kostnader, lyx och nöjen (Bok II, s. 134).

Smiths resonemang var liksom fysiokraternas av principiell art. Han gjorde inga empiriska beräkningar liknande Pettys.

Smiths begränsning till varuproduktionen blev snart kritiserad av andra författare som menade att även tjänster borde räknas in i nationalprodukten. Hans grunduppfattning övertogs emellertid i praktiken av Marx nästan 100 år senare. Detta ledde till att nationalräkenskaperna i de östeuropeiska tidigare socialistländerna under 1900-talet i princip utelöt tjänsteproduktionen vid beräkningen av nationalprodukten. Detta gjorde i sin tur att det var svårt att göra jämförelser med nationalprodukten i Västeuropa, där man har inkluderat tjänster så länge man gjort regelbundna beräkningar.

1. Maskiner, byggnader och dylikt.

2. Lagren av »livsmedel, materialier och färdiga arbeten av alla slag, som befinna sig i händerna på respektive försäljare, och av de penningar, som behövs att omsätta och fördela dem till dem, som i sista hand skola använda eller förbruka dem« (Bok II, s. 130).

Begreppet vidgas

När Marx övertog Smiths begränsning till den materiella produktionen innebar detta närmast ett ensamt steg tillbaka, eftersom kritiken mot ett så snävt nationalproduktbegrepp hade pågått sedan början av 1800-talet. Bland kritikerna av Smith på denna punkt fanns även klassiker som J. B. Say, J. R. McCull och N. W. Senior.

Kritikerna menade att nationalprodukten eller nationalinkomsten reellt sett bestod av både varor och tjänster. Neoklassikerna Alfred och Mary Paley Marshall hävdade senare detta med emfas i boken *Economics of Industry* (1881):

[Ett lands] totala produktion inkluderar alla frukter av människans arbete som har ett marknadsvärde, oavsett om arbetet är kroppsarbete eller tankearbete och oavsett om det skapar materiella tillgångar eller inte. Den inkluderar den nytta som fås av en läkares råd, nöjet av att höra en professionell sångare och glädjen av alla andra tjänster som en person kan lejas för att utföra åt en annan (s. 98).

Det är inte bara tjänster som direkt utförs av människor som skall räknas, menar de. Om t.ex. en person bor i ett eget hus skall värdet av bostadstjänsten efter vissa avdrag medräknas. I princip skall man betrakta tjänsterna från möbler och kläder på samma vis.

Grundsynen att produktion av både varor och tjänster ingår i nationalprodukten har blivit bestående inom andra riktningar än den marxistiska.

Makarna Marshall betonar också att man måste undvika dubbelräkning:

Vi måste emellertid akta oss för att räkna samma sak två gånger. Om vi har räknat en matta till dess fulla värde, har vi redan inberäknat värdet av garnet och det arbete som användes för att framställa detta; och dessa saker får inte räknas på nytt (s. 98).

Detta är ett exempel på samma princip som vi illustrerade i steg 3 i beräkningen av BNP i kapitel 1.

Marshall var noga med att skilja på brutto och netto, och då menar han att det inte bara är icke-varaktiga insatsvaror (det som kallas förbrukning i nutida nationalräkenskaper) som skall dras ifrån summan av produktionsvärden vid beräkningen av »hela nationens nettoinkomst«, utan även värdet av förslitningen av det fasta kapitalet. I *Principles of Economics* skriver han:

Det inskränkande ordet »netto« behövs för att ta hänsyn till förbrukningen av råvaror och halvfärdiga varor och till värdeminskningen på utrustningen som är involverad i produktionen: allt som försvinner på det viset måste naturligtvis dras ifrån bruttoproduktionen innan den sanna inkomsten eller nettoinkomsten kan fastslås (9 uppl. s. 523).

Marshall's auktoritet bidrog utan tvivel till att det breda nationalproduktbegrepp som inkluderar tjänster snabbt blev dominerande, men han var som tidigare

sagts långt ifrån ensam om att föra fram detta synsätt kring förra sekelskiftet. Senare under 1900-talet gjordes teoretiska och praktiska insatser från samma utgångspunkt av bland andra Ragnar Frisch i Norge, Erik Lindahl och en grupp kring honom i Sverige, James Meade och Richard Stone i Storbritannien – där för övrigt Keynes var pådrivare – Simon Kuznets i USA m.fl. När FN i mitten av 1900-talet började sammanställa statistik över nationalprodukten i olika länder etablerades det breda tjänsteinkluderande begreppet som internationell standard utanför socialistländerna.

Det breda nationalproduktbegreppet bygger på antagandet att yttersta syftet med produktionen är att framställa nyttigheter som tillfredsställer människors önskningar, och som har eller kan tillskrivas ett ekonomiskt värde, därför att de inte är fritt givna i överflöd av naturen. Sådana nyttigheter kan vara antingen materiella eller immateriella, dvs. antingen varor eller tjänster. Tjänster, t.ex. en frisörs hårklippning, tillfredsställer mänskliga önskemål lika väl som en vara som hårshampo gör, och bör därför inkluderas i nationalprodukten.

Även om man etablerat en huvudprincip går gränsdragningsproblem inte att undvika, särskilt när det gäller obetalt arbete, och uppfattningarna skiljer sig när det gäller de praktiska lösningarna. Det hävdas ofta att hemarbete som städning och matlagning i princip borde inräknas i nationalprodukten, men det sker normalt inte, bland annat för att det är svårt att värdera. De beräkningar som gjorts tyder emellertid på att BNP skulle ändras väsentligt om de egna tjäns-

terna i form av hemarbete inkluderades. För Sveriges del beräknade Lindahl m.fl. (1937) att BNP skulle öka med ungefär 20 procent om det obetalda hemarbetet, i princip synbarligen avgränsat till icke-förvärvsarbetande kvinnors hemarbete, inkluderades, medan Bergman (2003) med ett vidare hemarbetsbegrepp räknade med att det skulle röra sig om ungefär en fördubbling av BNP.

Fisher räknar bara tjänster

Större delen av diskussionen kring sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talen utgick ifrån att det var självklart att varor skulle ingå i nationalprodukten eller nationalinkomsten. Frågan gällde om dessutom tjänster skulle ingå.

Irving Fisher, en förgrundsgestalt när det gäller teorin om kapital, inkomst och ränta, avvek i motsatt riktning. Han menar i sin bok *The Nature of Capital and Income* (1906) att varorna skall uteslutas. Inkomst består av *tjänster*, och tjänster kan varor och människor leverera.

Den enda riktiga metoden ... är att som inkomst genomgående betrakta *tjänsten* från en bostad till dess ägare (tak över huvudet eller hyra), *tjänsten* från ett piano (musik) och tjänsten från föda (näring); och på samma enhetliga vis från inkomstkategorin utesluta bostaden, pianot och till och med födan. Dessa är kapital, inte inkomst; och i det ögonblick vi inkluderar sådana konkreta tillgångar under rubriken inkomst, i det

ögonblicket börjar vi blanda ihop kapital och inkomst (s. 106).

Ett hus och en brödlimpa är således enligt Fishers synsätt båda realkapital som har till uppgift att ge tjänster, och det är dessa tjänster som bör betraktas som inkomst. Att brödet ger tjänster under en kortare tid än huset är oväsentligt och kan inte göra det berättigat att betrakta brödet i sig självt som inkomst i stället för kapital.

Brödets korta livslängd gör dock att det vid värderingen av totala tjänsterna från bröd under ett år inte skulle bli något större fel om värdet av tjänsterna från brödet sattes lika med det under året totalt producerade brödets värde. Däremot kan värdet av de tjänster som det existerande beståndet av alla bostadshus ger under ett år avvika väsentligt från värdet av de hus som byggs under året.

Enligt Fisher skulle det inte bara bli en sammanblandning av kapital och inkomst om man inkluderade både varor och tjänster i nationalinkomsten. Det skulle dessutom ofta bli dubbelräkning. Detta är uppenbart när det gäller en kortlivad vara som bröd, och i det fallet görs inte sådan dubbelräkning i nationalräkenskaperna. Att addera värdet av brödet till värdet av näringstjänsten som brödet ger skulle innebära dubbelräkning, eftersom det är just näringstjänsten som gör att någon vill betala något för själva brödet.

Men även när det är fråga om långlivade varor som bostadshus blir det dubbelräkning. Det är de framtida bostadstjänsterna som gör att huset får ett positivt

marknadspris. Att då inkludera värdet av huset i nationalinkomsten det år då huset produceras, och sedan de följande åren inkludera värdet av de löpande boendetjänsterna skulle innebära en form av dubbelräkning. Likväl är det så man nu faktiskt gör i nationalräkenskaperna.

Samsyn och regelbundenhet växer fram

Under första hälften av 1900-talet förändrades nationalräkenskapernas roll i olika avseenden. Medan beräkningar av nationalinkomsten i början av seklet var tillfälliga företeelser, ofta utförda av enskilda entusiaster, hade beräkningarna i mitten av 1900-talet blivit en officiell och fortlöpande verksamhet i många länder. I slutdokumentet från en konferens anordnad av Nationernas Förbund 1928 fastslås att internationell jämförbarhet är ett mål, och länderna uppmanas att utöka den officiella statistiken så att regelbundna nationalinkomstberäkningar underlättas.³

I Sverige hade på vägen mot en institutionalisering Lindahl, Dahlgren & Kock (1937) beräknat nationalinkomsten för åren 1861–1930 och därvid använt ett nationalinkomstbegrepp som närmast svarar mot NNP till marknadspris enligt nutida terminologi. En skillnad mot nutida nationalräkenskaper var emellertid att man beräknade ett värde på tjänster från varaktiga konsumtionsvaror som möbler, husgeråd och bilar. Dessa tjänster betraktades som en del av konsumtionen, medan själva anskaffandet av de varaktiga

3. System of National Accounts 1993, s. xxxvii.

konsumtionsvarorna behandlades som investering. (Gränsen mellan icke-varaktiga och varaktiga konsumtionsvaror sattes vid ett års livslängd.) Liksom för maskiner och byggnader beräknades också ett årligt avskrivningsvärde eller kapitalförslitningsvärde för de varaktiga konsumtionsvarorna, och detta sattes som en minuspost vid beräkningen av nationalinkomsten.

En annan avvikelse mot nutida praxis var att man beräknade nationalinkomsten både inklusive och exklusive bidraget från visst obetalt hemarbete. Som vi redan nämnt beräknades nationalinkomsten inklusive obetalt hemarbete ligga ungefär 20 procent högre än då detta utesluts.

Lindahls m.fl. studie från 1937 blev en viktig punkt i nationalräkenskapernas utveckling, och den är ofta internationellt citerad. Men det var starkare krafter som avgjorde hur de internationellt gemensamma principerna skulle utformas.

Vi har redan nämnt att språkbruket ändrades vid mitten av 1900-talet, så att i stället för att tala om nationalinkomst började man tala om nationalprodukt, även om det i båda fallen var produktionen man mätte. Vidare försköts intresset från netto- till bruttobegreppet, dvs. till BNP, där ju inget avdrag gjorts för förslitningen av realkapital under mätperioden. Denna förskjutning har tolkats som ett resultat av att krigsansträngningarna i USA under andra världskriget skapade behov av en uppfattning om ekonomins kort-siktiga produktionsförmåga snarare än den långsiktiga, och på kort sikt kunde man bortse från förslitningen av realkapital.

I Sverige fick det statliga Konjunkturinstitutet på 1940-talet i uppdrag att svara för nationalräkenskaperna. Detta var knappast en slump. För att kunna föra en framgångsrik stabiliseringspolitik, som blivit ett viktigt ekonomisk-politiskt mål, krävdes naturligtvis kunskap om tillståndet i ekonomin. Konjunkturinstitutet skulle leverera sådan kunskap, och nationalräkenskaperna var då väsentliga.

Ansvaret för nationalräkenskaperna överfördes 1963/64 till Statistiska centralbyrån (SCB). Beräkningsprinciperna för olika detaljer har efter hand blivit alltmer internationellt standardiserade. Detta kan knytas dels till behovet av att kunna göra jämförelser mellan olika länders ekonomier, dels till att internationella organisationer som FN, OECD, IMF och EU engagerat sig i statistikproduktionen.

FN:s centrala roll

Ett av skälen till att man behövde standardisera beräkningsprinciperna var att nationalinkomsten eller nationalprodukten fick en roll när det gällde att beräkna avgifterna till internationella organisationer. FN fick direkt en roll vilket bland annat ledde till dokumentet *A System of National Accounts and Supporting Tables* (1953). Samtidigt med arbetet med detta system (förkortat SNA 53) arbetade OEEC med samma frågor.

SNA 53 var naturligtvis inte felfri och tillgodosåg inte alla önskemål. De svenska nationalräkenskaper som utvecklades vid Konjunkturinstitutet under 1950-talet följde inte helt rekommendationerna i SNA 53. Till ex-

empel räknade man i Sverige in kostnader för reparationer och underhåll bland bruttoinvesteringarna.

Ambitionerna med SNA växte och ekonomierna förändrades. En ny version publicerades 1968 och går under den gängse beteckningen SNA 68. Den skiljer sig från SNA 53 framför allt genom en utvidgning och mer detaljerad indelning av de olika kategorierna.

En annan intressant sak med SNA 68 knyter an till vad vi sagt tidigare om synen på nationalprodukten hos Smith och Marx och i socialistländerna, där man ville utesluta tjänstekonsumtion och bara räkna in den materiella produktionen. Det fanns naturligtvis fler skillnader. I SNA 68 uttrycks en vilja att ändå göra det möjligt att inom vissa områden göra ekonomiska jämförelser över systemgränserna:

De intensiva ansträngningarna under senare år att föra SNA och systemet för materiell produktion närmare varandra bidrog till modifieringen av definitioner och klassificeringar i det nya SNA. När det beträffande en viktig post inte var möjligt att nå full jämförbarhet mellan det nya SNA och det utvecklade systemet för materiell produktion, ges tillräckliga detaljer i vederbörande klassificeringar så att det blir möjligt att gå från det ena systemet till det andra (s. iii).

Ansträngningarna att åstadkomma jämförbarhet mellan systemen upphörde när socialistländerna förvandlades politiskt kring 1990. Systemet för materiell produktion fick då ge vika för SNA även i dessa länder.

När nästa version of *System of National Accounts* publicerades 1993 stod inte FN som ensam utgivare. Även EU, Internationella valutafonden (IMF) och OECD stod bakom. I dokumentets förord sammanfattar man många av de nya inslagen med orden »uppdatering, förtydligande och förenkling samt harmonisering«.

Uppdateringen var behövlig för att ekonomierna hade förändrats så att SNA 68 blivit alltför trubbigt för att beskriva dem på ett tillfredsställande sätt. Tjänstesektorn hade utvecklats och fått en totalt sett betydligt större tyngd i ekonomin. Verksamheter som tidigare inte existerade inom kommunikation och informationsteknik hade vuxit fram. De finansiella marknaderna hade blivit mer sofistikerade. Statens roll hade ändrats, särskilt i de tidigare planekonomierna.

Inte bara uppdatering utan också harmonisering av beräkningsprinciperna, så att samma räknesätt används i olika länder, hade blivit nödvändigt efter hand som länderna flätats samman i internationella organisationer. Organisationer som EU och OECD har tagit som sin uppgift att ge de enskilda medlemsländerna ros eller ris beroende på ekonomins tillstånd, och man utfärdar rekommendationer om den ekonomiska politiken. Detta kräver jämförbara nationalräkenskaper i de olika länderna. Att sådant som ett lands avgift till EU huvudsakligen baseras på landets bruttonationalinkomst, stärker kravet på gemensamma räkneprinciper. EG:s statistikbyrå Eurostat deltog redan i utvecklingen av SNA 68 och utarbetade egna tillämpningsföreskrifter som i andra versionen fick namnet

ESA 79 (European System of Integrated Economic Accounts). På några punkter skilde sig dock dessa från SNA 68.

Harmoniseringen har inneburit att det krävts mer detaljerade anvisningar. Ett resultat av detta är att omfattningen på SNA-publikationen vuxit för varje ny version. Sålunda ryms principerna för SNA 53 på drygt 100 sidor inklusive två kompletteringsdokument. SNA 68 omfattar drygt 200 sidor medan SNA 93 kräver över 700 sidor.

SNA 93 och det europeiska nationalräkenskapssystemet ENS 1995 (kortform ENS 95) är i grunden samma sak, men ENS 95 är anpassat till EU:s behov, vilket kräver mer preciserade definitioner och beräkningsregler. EU har tolkningsrätt när det gäller hur ENS 95 skall tillämpas på de svenska nationalräkenskaperna.

Det vi tar upp i de följande kapitlen utgår i regel från de svenska tillämpningarna av ENS 95, så därför skall vi inte nu gå in så mycket på detaljerna. Något är emellertid på sin plats att nämna redan nu.

I maj 1999 publicerades svenska nationalräkenskaper bakåt till år 1993 enligt det nya systemet ENS 95. Det visade sig då att BNP blev 3–4 procent större enligt det nya systemet än enligt det gamla. Det fanns flera förändringar som bidrog till detta. En var att gränsen mellan en förbrukningsvara och en investeringsvara ändrades från tre till ett års livslängd. Enligt SNA 68 gällde visserligen att en varaktig vara som anskaffades av ett företag eller myndighet för att användas i produktionen skulle räknas som investering om varan hade en livslängd på minst ett år. Denna regel tilläm-

pades emellertid inte i de svenska nationalräkenskaperna, utan här var huvudregeln att livslängden skulle vara mer än tre år, annars räknades insatsvaran som förbrukning. Men med ENS 95 införde även Sverige ettårsgränsen. En del insatsvaror som tidigare betraktats som förbrukning, och som därför vid beräkning av BNP från produktionssidan räknats som minuspost vid beräkningen av det mottagande företags förädlingsvärde, försvann genom omklassificeringen från minussidan vid beräkning från produktionssidan och blev i stället en pluspost vid beräkning från användningssidan.

Investeringsbegreppet vidgades. Om ett företag eller en myndighet köper eller på egen hand gör ett dataprogram räknas det nu som investering. Mineralprospektering betraktas nu som investering. Begreppet kapitalförslitning vidgades så att det nu inkluderar även förslitningen av vägar, broar och liknande, vilket det inte hade gjort tidigare. Sådan kapitalförslitning betraktas som en del av de offentliga konsumtionsutgifterna, som därför ökade.

Den översikt av utvecklingen av nationalräkenskaperna som vi nu har gett visar att sättet att behandla olika poster inte är naturgivet utan grundas på konventioner som växlar från tid till annan och i viss mån även mellan olika länder. Detta innebär att vi bör vara försiktiga vid tolkningen av nationalräkenskapsdata.

3. BNP från användningssidan

VI VISADE REDAN i det första kapitlet att ett sätt att beräkna BNP utan att göra dubbelräkningar går ut på att leveranser från en producent till en annan negligeras. Om ett företag producerar ägg, som säljs till ett konditori, som använder äggen för att baka kakor, så kan inte värdet av äggen adderas till värdet av kakorna. Äggen ingår ju i kakorna som säljs till konsumenterna, och om värdet av äggen skulle läggas till värdet av kakorna, så skulle äggen räknas två gånger. Sådan dubbelräkning skall undvikas, och det kan man göra genom att bara räkna värdet av kakorna, dvs. de färdiga konsumtionsvarorna. Dessa går till »slutlig användning«.

I detta kapitel tar vi först upp vilka poster det är som summeras när BNP beräknas från användningssidan, och hur försörjningsbalansen ställs upp. Därefter kommenterar vi innehållet i var och en av de olika posterna: hushållens konsumtionsutgifter, offentliga konsumtionsutgifter, fasta bruttoinvesteringar, lagerinvesteringar, investeringar i värdeföremål, export och import. Sedan konstaterar vi att kapitalförslitningen utgör skillnaden mellan BNP och NNP, och slutligen tar vi upp några problem som dyker upp då man vill mäta skillnader i BNP över tiden eller mellan länder.

Vad summeras?

I principexemplet i kapitel 1 beskrevs BNP realt genom att de ingående varorna räknades upp. I verklighetens ekonomier skulle en sådan uppräknig vara ohanterlig. Därför summeras i stället värdena av de ingående varorna och tjänsterna.

Konsumtionsutgifterna är den största posten när BNP beräknas från användningssidan eller, som man ibland säger, utgiftssidan. En annan post är *investeringarna* i form av maskiner, byggnader m.m. Det är en konvention att addera dem till konsumtionen, trots att t.ex. en maskin i viss mening är en insatsvara liksom äggen vid kakbaket. Vi skall beröra denna fråga senare.

Sett från ett enskilt land är även *exporten* en form av slutlig användning av landets produktion. Den läggs alltså till, även i de fall då den utgörs av förbrukningsvaror för utländska producenter.

Bruttonationalprodukten skall ju vara ett mått på landets produktion. I siffrorna för den svenska konsumtionen ingår emellertid även t.ex. bananer och apelsiner. Dessa frukter har inte producerats här. Även i investeringarna och exporten ingår en del importvaror. För att inte få en överskattning av vad som har producerats i landet får därför värdet av *importen* dras ifrån.

De olika huvudposterna kan eventuellt delas upp på underavdelningar. En uppdelning är följande, som avser bruttonationalprodukten till *marknadpris* år 2003. («Marknadpris» skall leda tankarna till vad exempelvis den ingående mjölken kostar när konsumenterna köper den i butiken.) Talen i parentes anger miljarder kronor:

BNP = hushållens konsumtionsutgifter (1 188) + offentliga konsumtionsutgifter (691) + fasta bruttoinvesteringar (385) + lagerinvesteringar (10) + investeringar i värdeföremål (0) + export av varor och tjänster (1 068) – import av varor och tjänster (904) = 2 438.

Försörjningsbalansen

Nationalräkenskaperna bygger, liksom redovisningen i företag, i viss mening på den dubbla bokföringens principer. En väsentlig skillnad är emellertid att medan redovisningen i ett företag utgår från enskilda transaktioner som bokförs på mer än ett konto, så bygger nationalräkenskaperna på statistiska sammanställningar.

Ett tecken på inflytandet från bokföringen är begrepp som t.ex. *försörjningsbalans*. Försörjningsbalansen framträder om posterna ovan ställs upp i en tillgångsdel och en användningsdel.

Försörjningsbalans för Sverige 2003. Miljarder kronor.

BNP till marknadspris	2 438
Import	904
<hr/>	
Summa tillgång	3 342
Hushållens konsumtionsutgifter	1 188
Offentliga konsumtionsutgifter	691
Fasta bruttoinvesteringar	385
Lagerinvesteringar	10
Investeringar i värdeföremål	0
Export	1 068
<hr/>	
Summa användning	3 342

Hushållens konsumtionsutgifter

Vi skall se lite närmare på innehållet i de poster som tillsammans utgör BNP. Syftet är inte bara att ge en uppfattning om huvudprinciperna, utan också att illustrera vilka gränsdragningsproblem man ställs inför.

Hushållens konsumtionsutgifter är den första och största huvudposten, och den motsvarar ungefär halva BNP. Här ingår naturligtvis sådana varor som vi i första hand kanske tänker på, dvs. mat, kläder, möbler etc. Här ingår också tjänster som hushållen köper, t.ex. bostadstjänster, transporter, hotell- och restaurangtjänster, frisörtjänster, advokattjänster och försäkrings-tjänster. Konsumtionen skall normalt registreras på den period då äganderätten övergår från säljare till köpare eller – vid avbetalningsköp – det år då köparen tar varan i besittning. Tjänstekonsumtion registreras när den utförs.

I princip ingår alla varor och tjänster som hushållet köper för privat bruk. Dessutom ingår t.ex. varor som en jordbrukare tar ur den egna rörelsen för att använda i hushållet, värderade till de priser som gäller i detaljhandeln.

Även varaktiga varor som bilar och båtar räknas som konsumtionsvaror när det är ett hushåll som köper dem, vilket kan förvåna. Undantaget från denna princip är villor, fritidshus och vitvaror (kylskåp, diskmaskiner etc.) bekostade av bostadsägaren samt »värdeföremål» (antikviteter och konst). Dessa saker räknas som investeringsvaror. Däremot behandlas de löpande boendetjänsterna som konsumtion, som får ett värde.

När det gäller att värdera bostadskonsumtionen är

det egentligen bara för hyreslägenheter som betalningen inför en period avser just den periodens bostadskonsumtion. Med egnahemsboende förhåller det sig på annat vis. Därför använder man sig i nationalräkenskaperna inte av småhusägarnas faktiska utgifter under perioden utan av uppskattningar av vad det skulle kosta att hyra t.ex. en villa.

Det som inte köps för privat användning utan för att användas i näringsverksamhet räknas inte in i hushållets konsumtion. Om en jordbrukare i sin verksamhet köper gödningsmedel betraktas det i nationalräkenskaperna som förbrukningsvaror, och om han köper en traktor behandlas det som en investering.

Hur betraktas inköpet av en flera år gammal begagnad bil som ett hushåll köper av en bilhandlare, som i sin tur köpt den av ett annat hushåll? Bilen är ju inte nyttillverkad, och BNP skall ju vara ett mått på produktionen under året eller kvartalet.

Bidraget till totalkonsumtionen består i ett sådant fall bara av det pålägg som gjorts vid bilhandlarens försäljning. När det första hushållet säljer bilen till bilhandlaren ses det som negativ konsumtion, medan försäljningen från bilhandlaren till det andra hushållet ses som (något större) positiv konsumtion.

I princip skall även svart eller olaglig frivillig försäljning av konsumtionsvaror och konsumtionstjänster ingå för att nationalräkenskapssystemet skall hänga ihop på ett riktigt vis. Ett uttryck för detta är att det i de detaljerade nationalräkenskaperna för OECD-länderna finns undergrupper för såväl narkotikakonsumtion som prostitution. Att de flesta länder lämnar

sifferutrymmena efter dessa rubriker tomma är väl snarare ett uttryck för att man inte kunnat beräkna omfattningen på dessa vanligen ljusskygga verksamheter än att de inte skulle förekomma. Därtill kommer att EU-länderna tidigare inte rekommenderats att försöka beräkna den rent olagliga verksamheten.

Ett gränsdragningsproblem handlar om i vilka fall en betalning till en offentlig myndighet skall behandlas som en skatt, dvs. som en ren penningöverföring, och när den skall anses ingå i hushållens konsumtionsutgifter. Principen är här att det skall råda ett tydligt samband mellan betalningen och en viss motprestation för att transaktionen skall föras till hushållens konsumtionsutgifter. Dessutom krävs att betalningen är frivillig.

Sålunda räknas avgiften för bland annat körkort, flygcertifikat, pass och vapenlicens som konsumtionsutgift. Tillstånds- eller licensgivningen är här förknippad med en faktisk kontroll av kompetensen eller av någon annan form av behörighet, och denna kontroll ses som den motprestation som hushållet erhåller. I andra fall ges ingen klar motprestation av det offentliga, och licensavgiften behandlas då som en skatt.

I somliga fall betalar hushållet direkt bara en del av den egentliga kostnaden för en offentlig nytting. Bara den del av kostnaden för t.ex. läkarvård, medicin och daghemsplats som hushållet direkt betalar ingår i hushållens konsumtionsutgifter, inte den del som skattefinansieras.

Hushållens konsumtionsutgifter avser i första hand de inhemska hushållens konsumtion i Sverige och i ut-

landet, och till inhemska hushåll räknas personer som har bott i landet minst ett år. I statistiken för hushållskonsumtionen uppdelad efter ändamål – livsmedel, kläder etc. – går det emellertid inte att särskilja vad som har köpts av inhemska hushåll och vad som har köpts av utlänningar på besök. Därför görs en justering innan hushållens totala konsumtionsutgifter fastställs på så vis att utlänningars konsumtion i Sverige dras ifrån, medan svenskers konsumtion i utlandet läggs till. Som underlag för justeringen har man bland annat uppgifter om handeln med resevaluta och kortföretagens rapportering om svenskers användning av kort i utlandet och utlänningars användning av kort i Sverige. Sådan justering kan naturligtvis inte bli särskilt exakt.

I hushållssektorn ingår förutom de egentliga hushållen även *hushållens ideella organisationer*. Detta är organisationer som drivs utan vinstintresse, t.ex. fackföreningar, politiska partier, idrottsföreningar, hjälporganisationer, Svenska kyrkan och andra religiösa sammanslutningar. Konsumtionen inom sådana organisationer svarar för ungefär 3 procent av hushållens konsumtionsutgifter.

Offentliga konsumtionsutgifter

Den offentliga sektorn indelas i nationalräkenskaperna ibland i tre huvuddelar: staten, kommunerna och socialförsäkringssektorn. Terminologin är lite vacklande. I stället för offentliga sektorn säger man ibland offentliga myndigheter. Med offentliga myndigheter me-

nar man i nationalräkenskapssammanhang inte bara egentliga myndigheter utan också en del andra enheter som huvudsakligen är skattefinansierade. Det finns för övrigt en liten skillnad mellan innehållet i den offentliga sektorn i de så kallade produkträkenskaperna, som vi ägnar oss åt nu, och sektorräkenskaperna, som huvudsakligen redovisar inkomstomfördelning och inkomstanvändning.

Till offentliga konsumtionsutgifter räknas dels större delen av kostnaderna för varor och tjänster som produceras inom sektorn (t.ex. undervisning i kommunala skolor), dels varor och tjänster som produceras av privata företag men betalas av den offentliga sektorn och levereras direkt till hushållen (t.ex. undervisningen i friskolor och färdtjänst). Den senare typen kallas direktkonsumtion eller sociala naturaförmåner.

När det gäller socialförsäkringssektorn bör man observera att det inte är de utbetalda försäkringsbeloppen som räknas som offentlig konsumtion. Dessa belopp är rena inkomstöverföringar, transfereringar. I stället är det själva hanteringskostnaderna i form av bland annat löner till handläggarna som räknas som offentliga konsumtionsutgifter.

Man kan skilja på kollektiva offentliga konsumtionsutgifter och individuella offentliga konsumtionsutgifter. De genuint kollektiva offentliga konsumtionsutgifterna (t.ex. försvarsutgifterna) kännetecknas dels av att ingen kan uteslutas från konsumtionen, dels av att någons konsumtion inte innebär att någon annans behöver minska. De individuella offentliga konsumtionsutgifterna (t.ex. sjukvårdskostnader) hänför sig till

offentligt finansierad konsumtion där vi kan skilja de individer som konsumerar varan eller tjänsten från dem som inte gör det.

Värdet av de totala offentliga konsumtionsutgifterna beräknas enligt tabellen nedan, där talen anger miljarder kronor och hänför sig till år 2003.

Beräkning av offentliga konsumtionsutgifter.

+ produktionsvärde	728
- försäljning av varor och tjänster	114
- produktion för egen användning	1
+ sociala naturaförmåner	78

S:a offentliga konsumtionsutgifter 691

Produktionsvärdet för den offentliga sektorn är som synes ungefär lika stort som summan offentliga konsumtionsutgifter. Produktionsvärdet för ett företag som räknas till näringslivet är helt enkelt värdet av det som företaget säljer, men så kan man inte se det när det gäller offentliga myndigheter eller ideella organisationer, eftersom dessa levererar varor och tjänster som användarna oftast får gratis eller till kraftigt subventionerade priser. Här mäts produktionsvärdet därför från kostnadssidan som summan av olika produktionskostnader. Den första posten i uppställningen ovan kan därför i sin tur delas upp på följande vis:

Beräkning av offentligt produktionsvärde.

+ löner och kollektiva avgifter	400
+ kapitalförslitning	50
+ övriga produktionskatter	17
- övriga produktionssubventioner	3
<hr/>	
= förädlingsvärde (till baspris)	464
+ förbrukning (till mottagarpris)	264
<hr/>	
S:a produktionsvärde (till baspris)	728

Lönerna till de anställda i den offentliga sektorn svarar för merparten av kostnaderna. Kollektiva avgifter är bland annat pensionsavgifter och sjukförsäkringsavgifter som arbetsgivaren betalar. Kapitalförslitningen (som vi oftast använder som kortform för »värdet av kapitalförslitningen«) under året motsvarar företagens avskrivningar, men bygger på andra klassificerings- och beräkningsprinciper. Värderingen baseras bland annat på kapitalföremålens återanskaffningspris och olika antaganden om livslängd. Exempelvis antas offentliga byggnader ha en livslängd på 40–60 år, beroende på användning, vägar och gator 40 år, personbilar 13 år och inköpta dataprogram 5 år.

Övriga produktionskatter kallas i nationalräkenskaperna sådana skatter och avgifter som producenten betalar och som inte är knutna till kvantiteten eller värdet av produktionen. Hit räknas bland annat fordonsskatter och allmän löneavgift.

Produktionskatter höjer produktionskostnaderna, medan subventioner sänker dem. Posten övriga produktionssubventioner ingår därför med negativt teck-

en och består av sådant som lönebidrag och andra bidrag för sysselsättningskapande åtgärder som offentliga myndigheter får från statskassan.

Dessa poster ger förädlingsvärdet (till så kallat baspris). Härtill lägger vi värdet av förbrukningen av sådant som papper, pennor, bensin m.m. som inköpts för att användas inom undervisning, sjukvård och annan offentlig verksamhet. Det är en konvention att försvarrets inköp av varaktiga varor som inte har en alternativ civil användning (t.ex. stridsfartyg) behandlas som förbrukning i stället för investering och därmed blir en del av de offentliga konsumtionsutgifterna. Förädlingsvärdet plus förbrukningen ger produktionsvärdet.

Låt oss nu, efter att vi har dissekerat produktionsvärdet, återgå till den första tabellen i detta avsnitt. Produktionsvärdet inom den offentliga sektorn är där den första och största posten, och det skiljer sig inte så värst mycket från de offentliga konsumtionsutgifterna. Men några poster måste vi ändå modifiera produktionsvärdet med för att komma till offentliga myndigheters konsumtionsutgifter.

Offentliga myndigheter säljer en del varor och tjänster. Försäljningsinkomster, t.ex. patientavgifter i vården och daghemsavgifter, är motsatsen till utgifter och blir därför en minuspost när de offentliga myndigheternas egna konsumtionsutgifter beräknas med produktionsvärdet som utgångspunkt. (I stället räknas patientavgifter och daghemsavgifter som en del av hushållens konsumtionsutgifter.)

Här finns ett gränsdragningsproblem motsvarande det som vi kom in på när vi beskrev hushållens kon-

sumtionsutgifter: Var går gränsen mellan å ena sidan det offentliga försäljning och å andra sidan betalningar som har karaktären av skatter? Principen är att om t.ex. ett tillstånd ges mot betalning av ett visst belopp utan att myndigheten bidrar med någon egentlig motprestation betraktas betalningen som en skatt. Om däremot tillståndet ges först efter en besiktning eller kompetensprövning (som t.ex. körkort), så betraktas transaktionen normalt som en försäljning.

Den lilla posten produktion för egen användning avser egen produktion som har karaktären av fast bruttoinvestering inom den egna sektorn. Denna del av produktionsvärdet dras ifrån när konsumtionen beräknas och förs i stället till investeringarna.

Samma grundprinciper som används för att beräkna offentliga sektorns konsumtionsutgifter används när man beräknar konsumtionsutgifterna för hushållens ideella organisationer, som vi berörde under hushållens konsumtionsutgifter.

Vi kan sammanfattningsvis konstatera att beräkningen av de offentliga konsumtionsutgifterna kräver många grannliga beslut av både praktisk och principiell art. Internationella överenskommelser som de om SNA och ENS är nödvändiga om olika länders statistik skall bli jämförbar. Men tolkningsproblem och annat gör att jämförbarheten ändå inte är perfekt. Det berättas t.ex. att det vid en diskussion mellan nordiska nationalräkenskapsstatistiker för några år sedan visade sig att statlig ersättning till receptbelagda läkemedel i ett land behandlades som offentlig konsumtion, i ett annat som transferering till hushållen och privat kon-

sumtion, och i ett tredje som subvention, trots att man i alla länder menade sig följa SNA.

Fasta bruttoinvesteringar

Fasta bruttoinvesteringar, eller med en utförligare term investeringar i fast realkapital, handlar det om t.ex. när företag eller myndigheter uppför byggnader eller skaffar maskiner som skall användas upprepade gånger eller kontinuerligt i den framtida produktionen. Storleken på bruttoinvesteringarna i en sektor beräknas som värdet av »anskaffning minus avyttring av fasta, producerade, materiella eller immateriella tillgångar under räkenskapsperioden«. Detta innebär att icke-producerade tillgångar som mark (men inte markförbättringar) utesluts. Rena finansiella placeringar räknas inte heller som investeringar i detta sammanhang.

Att det är bruttoinvesteringar innebär att inget avdrag gjorts för förslitningen av det existerande beståndet av byggnader och maskiner m.m. under räkenskapsperioden. Sådan kapitalförslitning eller depreciering motsvarar som redan nämnts det som i företagens bokföring kallas avskrivning, men beräknas på annat vis.

Sambandet mellan bruttoinvestering, kapitalförslitning och nettoinvestering är följande (med siffror för hela svenska ekonomin i miljarder kronor år 2003):

$$\begin{aligned} \text{Bruttoinvestering (385)} - \text{kapitalförslitning (304)} = \\ \text{nettoinvestering (81)} \end{aligned}$$

När de svenska nationalräkenskaperna anpassades till ENS 95 infördes principen att den förväntade livsläng-

den skulle vara minst ett år för att en insatsvara skulle räknas som fast investering i stället för förbrukning. Visserligen fanns ettårsregeln i SNA 68, men Sverige hade inte följt SNA 68 på denna punkt. Före ENS 95 krävdes det därför mer än tre års förväntad livslängd enligt de svenska nationalräkenskaperna.

Med livslängd avses hur länge varan kommer att användas i produktionen. Det finns i ENS 95 också en värdegräns vid 500 euro, vilket innebär att enstaka småsaker som pennor och hammare inte räknas som investeringsvaror även om de uppfyller livslängdskravet. (Den övergripande SNA 93 säger emellertid att i länder där sådana småsaker svarar för en stor andel av en branschs realkapital kan anskaffandet räknas som investering!)

En investeringsvara som ett bageris bakugn är otvivelaktigt ett slags insatsvara i brödproduktionen liksom mjölet som ingår i brödet och elen som värmer ugnen. Bli det då inte dubbelräkning, när man vid BNP-beräkningen för investeringsåret adderar värdet av ugnen (investering) till värdet av brödet (konsumtion), på samma vis som det skulle bli dubbelräkning om man adderade värdet av mjölet till värdet av brödet?

Jo, det gör det naturligtvis i viss mening. Särskilt om maskinen inte skulle ha längre livslängd än ett år, och om maskinen köps i början av året, så kan man ju utan svårighet se det som att även maskinen i ekonomisk mening inkorporeras i det bröd som bakas och konsumeras under året, på samma vis som mjölet och elen. Har maskinen längre livslängd kan man tänka sig att bara en del av maskinen inkorporeras i brödet

under första året, och att resten faller på senare år.

Att maskinen räknas som en investering som läggs till konsumtionen (brödet) vid beräkningen av BNP från användningssidan är enbart en konvention som man kommit överens om. Vi såg i kapitel 2 att denna princip inte alls varit självklar i de teoretiska diskussioner som förts under nationalräkenskapernas framväxt, och att t.ex. Irving Fisher inte kunde godta den.

För att få en uppfattning om hur omfattande olika typer av fasta investeringar är kan vi se på följande uppdelning av de totala fasta bruttoinvesteringarna år 2003 (miljarder kronor):

Fasta bruttoinvesteringar.

Mjölkkor, skogsplantering m.m.	2
Maskiner, inventarier och transportmedel	161
Bostäder	54
Övriga byggnader och anläggningar	110
Övriga investeringar	58
<hr/>	
Totala fasta bruttoinvesteringar	385

Till stor del talar posterna för sig själva, men några kommentarer är motiverade. »Övriga investeringar« utgörs till största delen av dataprogram. Här ingår emellertid även andra immateriella tillgångar som upphovsrätten till litterära och musikaliska verk samt mineralprospektering. Sådana saker ingick förr inte i nationalräkenskapernas investeringar.

Försvarets inköp av varaktiga varor behandlas olika beroende på om de har en alternativ civil användning eller ej. Bilar, byggnader, datorer m.m. som skulle kunna användas även civilt räknas som fast bruttoinveste-

stering. Stridsvagnar, stridsflygplan och örlogsfartyg är varaktiga men har knappast någon civil användning. Inköpen behandlas därför inte som investering utan på samma vis som förbrukning och blir därför ett tillägg till de offentliga konsumtionsutgifterna.

Argumenteringen för detta förfarande i SNA 93 är inte helt övertygande. Man hänvisar dels till gamla konventioner i nationalräkenskaperna, dels till att missiler, raketer, bomber etc. inte används kontinuerligt utan bara en gång i strid, dels till att de då inte används till att producera varor och tjänster utan tvärtom till att »förstöra liv eller egendom« (s. 227, jfr s. 146). »By extension« – genom ett vidgat synsätt – betraktas inte heller, ubåtar, stridsflygplan, stridsvagnar och annan varaktig utrustning som används för att släppa iväg projektilerna som investeringsvaror.

Mot detta synsätt skulle många försvarspolitiker nog invända att ubåtarnas och flygplanens grundläggande uppgift är att producera »nationell säkerhet«, och denna tjänsteproduktion sker kontinuerligt genom försvarsmaterielens blotta existens och potentiella förmåga. Produktionen av säkerhetstjänster sker under många år med bidrag av flygplanen och ubåtarna. Dessa uppfyller då kraven för att klassificeras som investeringsvaror.

Man skulle kanske säga att syftet med försvaret uppfylls i högre grad om försvaret bidrar till att hålla direkta krigshandlingar på avstånd än om det dras in i strid. Behandlingen av försvaret i BNP-beräkningarna är ytterligare ett exempel på att en rådande konvention inte är den enda tänkbara.

Lagerinvesteringar

Lagerinvesteringar kan vara såväl positiva som negativa. En ökning av lagren under räkenskapsperioden är detsamma som positiva lagerinvesteringar, och en minskning är detsamma som negativa lagerinvesteringar. Bara volymförändringar inräknas i nationalräkenskaperna dvs. om värdet av lagren förändrats enbart därför att priserna på de ingående varorna ändrats, så inräknas inte denna värdeförändring i BNP.

Lager och lagerinvesteringar kan bestå av olika typer av varor. En del är insatsvaror som råvaror, halvfabrikat och komponenter som skall användas i produktionen. Andra är produkter i arbete, dvs. produkter som håller på att tillverkas men ännu inte färdigstälts. En tredje typ är produkter som bearbetats inom företaget och är färdiga att levereras vidare. En fjärde typ är rena handelsvaror, dvs. varor som köpts in för att säljas vidare utan ytterligare bearbetning.

Totalt är lagerinvesteringarna, dvs. lagerförändringarna, ganska små i förhållande till hela BNP.

Investeringar i värdeföremål

Investeringar i värdeföremål är en ganska ny post i nationalräkenskaperna. Totalt är den så liten, bara omkring en miljard kronor, att den inte påverkar BNP i påtaglig grad. I posten ingår investeringar i antikviter, konst och diverse andra samlarobjekt.

En intressant principiell fråga dyker emellertid upp här. BNP skall ju ange produktionen under ett år eller ett kvartal. Att nyproducerad konst bör ingå verkar

väl rimligt, men är det riktigt att ta med antikviteter och äldre konst som kanske producerats flera hundra år tidigare? Får man då inte ett falskt tillskott till BNP?

Nej, ser man på beräkningarna i sin helhet blir detta knappast fallet. Om t.ex. antikviteterna importerats balanseras tillskottet till investeringarna av att antikviteterna även ingår i importen, som är en negativ post i BNP-beräkningen. Om i stället ett hushåll inom landet – vilket väl är vanligare – sålt antikviteter till en antikhandlare, som i sin tur sålt dem vidare till ett annat hushåll, balanseras den positiva investeringen hos hushållet som köper till stor del av den negativa investeringen hos hushållet som säljer. Skillnaden består av antikhandlarens pålägg. Handelsmarginaler för antik- och konsthandlare är därför en central post i beräkningen av värdet på investeringar i värdeföremål.

Export och import av varor och tjänster

En del av det som produceras i landet används inte här utan säljs till utlandet. Det gäller konsumtionsvaror som leksaker och investeringsvaror som lastbilar, men det gäller även insatsvaror som pappersmassa och el. Att exportera är ett sätt att använda produktionsresultatet, och vid beräkningen av BNP från användningssidan måste därför exporten ingå.

Å andra sidan ingår, som vi redan påpekat, sådant som bananer i hushållens konsumtion och tyska verkstadsmaskiner i företagets investeringar. Volvobilar som exporteras innehåller utländska komponenter

ter, som importerats. Importen måste därför dras ifrån summan av konsumtion, investering och export för att inte BNP, dvs. värdet av vad som producerats här, skall överskattas.

Registrering av en export- eller importtransaktion skall i princip ske när varan byter ägare eller tjänsten utförs. I praktiken sker det i stället oftast när varan passerar gränsen respektive när tjänsten betalas.

Verkligheten är emellertid komplicerad, och ibland är gränspassage inte förenat med ägarbyte och ägarbyte inte förenat med gränspassage. Även sådana situationer måste hanteras. Låt oss se på några exempel och hur de har lösts.

Det krävs inte alltid ägarbyte för att en varas gränspassage skall registreras som export eller import. Vid t.ex. legotillverkning, där ett företag skickar varor för bearbetning till ett företag utomlands och sedan återfår dem i bearbetat skick, skall först export och sedan import av varorna registreras.

Å andra sidan krävs inte alltid gränspassage för att ett ägarbyte skall behandlas som export eller import. Rörlig utrustning som fartyg behöver inte passera någon gräns för att en försäljning av fartyget skall registreras som export och import, då säljaren och köparen bor i olika länder. Fisk, olja, naturgas etc., som utvunnits på internationellt vatten, och som köps av någon som bor i ett annat land än säljaren, registreras som export från säljarens hemland även om varan inte passerar detta lands gräns.

Vi har nu uppehållit oss vid export och import av varor. Men även tjänster exporteras och importerats, och

tjänsterna svarar för ungefär en fjärdedel av utrikeshandeln. Tjänstehandeln omfattar bland annat transporter, försäkringstjänster, konsulttjänster och artisttjänster.

En särskild post baseras på bytesbalansens utgifter om resevaluta. Vi har redan berört resevalutan i avsnittet om hur konsumtionsutgifterna justeras, genom att svenskers konsumtion utomlands läggs till och utlänningars konsumtion i Sverige dras ifrån, innan totalbeloppet för hushållens konsumtionsutgifter fastställs. Svenskers köp av utländsk resevaluta kommer därför dels som en pluspost vid beräkningen av hushållens totala konsumtionsutgifter, dels som en del av tjänsteimporten, som är en minuspost i BNP-beräkningen. På motsvarande vis gäller att utlänningars köp av svensk resevaluta dels betraktas som en del av svensk tjänsteexport, dels blir en minuspost när hushållens konsumtionsutgifter beräknas.

I försörjningsbalansen och beräkningen av BNP från användningssidan värderas numera både exporten och importen f.o.b. (free on board). Det innebär i princip att den svenska exporten av varor inkluderar transport- och försäkringskostnaderna fram till Sveriges gräns.

Importen av varor inkluderar på motsvarande vis transport- och försäkringskostnaderna till säljarlandets gräns. Kostnaderna för den återstående transportsträckan registreras som svensk tjänsteimport om transporttjänsten utförs av en utländsk transportör. Ombesörjs däremot den återstående transporten av en svensk transportör behandlas den som en inhemsk företeelse och hamnar utanför utrikeshandelsstatistiken.

Exporten och importen har efter hand som ekonomierna internationaliserats blivit allt större i förhållande till BNP. I Sverige motsvarade exporten 44 procent och importen 37 procent av BNP år 2003. En annan tendens är att små länder är mer beroende av att sälja och köpa över gränserna än vad stora länder är, och därför brukar små länder ha större export och import i förhållande till BNP. Sålunda svarade Luxemburgs export mot 137 procent av landets BNP år 2003, medan motsvarande tal för USA var 10 procent.

BNP och NNP

Vi har tidigare varit inne på frågan i vad mån investeringar kan jämföras med insatsvaror som förbrukas, och i vad mån det egentligen blir dubbelräkning när man vid beräkningen av BNP betraktar bruttoinvesteringarna som en form av slutlig användning av produktionsresultatet. Ett sätt att komma ur dilemmat är att modifiera BNP genom att dra ifrån värdet av periodens kapitalförslitning. Denna förslitning av maskiner och byggnader betraktas då som en förbrukning i produktionsprocessen jämförbar med förbrukningen av råvaror.

Drar vi på detta vis ifrån värdet av kapitalförslitningen kommer vi definitionsmässigt över på nettonationalprodukten, NNP. Vi har alltså (med tal för Sverige i miljarder kronor år 2003 inom parentes):

$$\text{BNP (2 438)} - \text{kapitalförslitning (304)} = \text{NNP (2 134)}$$

eller, lite utförligare:

$$\text{Konsumtion} + \text{bruttoinvestering} + \text{export} - \text{import} - \text{kapitalförslitning} = \text{NNP}$$

Om den totala bruttoinvesteringen bara skulle räcka till att ersätta kapitalförslitningen under året (dvs. om nettoinvesteringen vore noll), och om exporten vore lika med importen, skulle NNP bli lika med konsumtionen, som otvetydigt är en form av slutlig användning.

Det finns argument för att föredra NNP framför BNP. NNP anger ju vad som »blir kvar« när man tagit hänsyn till att en del av produktionsresultatet går åt till att hålla storleken på realkapitalet oförändrad. NNP är därför en bättre indikator på vad som är hållbart på längre sikt än en period.

Vidare kan man hävda att ett lands NNP per capita är bättre än BNP per capita som välfärdsmått, om man trots alla återstående brister – som vi kommer att diskutera i kapitel 6 – försöker uttrycka välfärden i ett enda ekonomiskt tal. NNP anger ju vad som blir över till annat än att ersätta det förslitna realkapitalet.

Likväl förekommer BNP betydligt oftare än NNP i den ekonomisk-politiska debatten. Vi nämnde redan i förra kapitlet att förskjutningen av intresset från netto till brutto kom i USA under andra världskriget och har förklarats av att ekonomins kortsiktiga produktionsförmåga var viktigare än den långsiktiga under kriget. Att de organisationer för internationellt ekonomiskt samarbete som växte fram direkt efter kriget fortsatte med bruttotänkandet är kanske inte så förvånande – vanans makt är stor. När sedan gemensamma beräkningsprinciper etablerats och det blivit tradition att sätta bruttobegreppet i centrum, skulle det krävas

väldigt mycket för att förändra inriktningen.

Kanske har det också betytt en del att NNP är ännu svårare att beräkna och innehåller ett ännu större mått av osäkerhet än BNP, eftersom kapitalförslitningen spelar så stor roll då NNP beräknas. Det finns i det statistiska grundmaterialet inget mått på kapitalförslitningen som bara kan plockas upp och användas. Visserligen har kapitalförslitningen en motsvarighet i företagens avskrivningar, men dessa styrs i huvudsak av skatteregler och historiska anskaffningskostnader. Sambandet mellan företagets avskrivningar och kapitalföremålets ekonomiska livslängd kan vara svagt.

I nationalräkenskaperna beräknas därför kapitalförslitningen på annat vis. Till grund ligger information om fasta bruttoinvesteringar eller (när det gäller bostäder och transportmedel) antalsuppgifter om beståndet vid olika tidpunkter, prisuppgifter och antaganden om genomsnittlig livslängd och fördelning av livslängden kring medelvärdet. Exempelvis antas den genomsnittliga livslängden för småhus vara 75 år, flerfamiljshus 65 år, industribyggnader 30–45 år, personbilar 13 år, lastbilar och bussar 6–8 år, fartyg 25 år, flygplan 20 år, industrimaskiner 10–25 år, köpt datormjukvara 5 år och egenproducerad datormjukvara 10 år. I samtliga fall handlar det om den ekonomiska livslängden, dvs. hur länge sakerna används.

Det är uppenbart att beräkningen av kapitalförslitningen och därmed NNP inte kan bli särskilt exakt. Detta kan ha varit ett återhållande element när det gäller användningen av NNP-begreppet.

BNP-ökning redovisas i fasta priser

Ingen har undgått att i den ekonomisk-politiska debatten stöta på uppgifter om BNP-förändringen mellan två år. Exempelvis gjorde Konjunkturinstitutet i mars 2005 prognosen att BNP det året skulle öka med 3,0 procent. I sådana sammanhang är det alltid förändringen i fasta priser som det gäller, dvs. den förändring i BNP som återstår när man räknat bort den förändring som beror på inflationen. Man talar ibland om den reala förändringen eller volymförändringen, när man menar samma sak.

Numera är kedjeindexmetoden basen för fastprisberäkningarna. Den går ut på att de rådande priserna och kvantiteterna, säg år t , är grunden, när volymförändringen mellan år t och det följande året $t+1$ skall beräknas. I principfallet vägs (multipliceras) kvantiteterna varor och tjänster år $t+1$ med de priser som rådde föregående år, t , och det värde som då framkommer relateras till kvantiteten varor och tjänster år t vägda (multiplicerade) med samma års priser. Volymförändringen mellan år $t+1$ och det följande året $t+2$ kan beräknas på motsvarande vis med priserna år $t+1$ som vikter. Metoden innebär årliga basårsbyten.

I praktiken har man oftast i första hand tillgång till data över den totala värdeförändringen mellan två år för t.ex. en grupp konsumtionsvaror. För att skilja den del av värdeförändringen som beror på prisförändring från den del som beror på volymförändring används olika prisindex beroende på vilken grupp av varor eller tjänster det gäller. I en del fall används löneindex, när det inte finns något lämpligt prisindex.

En mängd problem är förknippade med konstruktionen av prisindex, och vi skall här bara peka på ett enda. Kvaliteten på varor och tjänster förändras ständigt. En ny dator i år är inte detsamma som en dator för tio år sedan. Årets datorer har betydligt högre kapacitet. Kvaliteten har i den meningen höjts. Å andra sidan minns den som var med på 1960- och 1970-talen att sådant som strumpor och skjortor då var betydligt slitstarkare än nu.

I princip skall prisindexen i nationalräkenskaper-na återspegla prisutvecklingen vid oförändrad kvalitet. Kvalitetsförändringar skall betraktas som volymförändringar. Det innebär t.ex. att om en ny dator kostar lika mycket nu som för fem år sedan trots att kapaciteten har ökat, så skall det återspeglas i en nedgång i prisindexet för datorer. Man får så att säga »mer dator« till given kostnad. Eller omvänt, en viss mängd datorkapacitet kostar mindre.

Det är emellertid svårt att göra korrekta justeringar för kvalitetsförändringar när prisindex konstrueras. Detta för med sig osäkerhet om hur stor volymförändringen och prisförändringen egentligen har varit.

Låt oss nu bortse från detta problem och förlita oss på några redovisade BNP-tal. När BNP-förändringen i löpande priser med hjälp av olika prisindex för olika varu- och tjänstegrupper har omvandlats till BNP-förändringen i fasta priser, kan man gå bakvägen och räkna ut förändringen i ett implicit prisindex för hela BNP. Detta implicita prisindex kallas *BNP-deflatorn*.

Se på följande exempel:

	BNP år 2000	BNP år 2001
I löpande priser (mdr kr)	2 195	2 266
I 2000 års priser (mdr kr)	2 195	2 215

Förhållandet mellan de två årens BNP beräknad i 2000 års priser blir $2\,215/2\,195 = 1,009$, dvs. den reala ökningen eller volymökningen i BNP från år 2000 till år 2001 blir 0,9 procent.

Värdet på BNP-deflatorn år 2001 blir $2\,266/2\,215 = 1,023$, då värdet år 2000 är $2\,195/2\,195 = 1,000$. Det innebär att BNP-deflatorn (priserna) ökade med »i genomsnitt« 2,3 procent.

Jämförelser mellan länder

I diverse sammanhang jämförs olika länders BNP eller BNP per capita. För att detta skall vara möjligt krävs att ländernas BNP uttrycks i samma valuta. Det enklaste är att göra omräkningen till gemensam valuta med hjälp av rådande växelkurser, men detta är inte användningsfritt.

Enligt en gammal teori, köpkraftsparitetsteorin, skulle växelkurserna anpassa sig så att prisnivåerna i länder som handlar med varandra blir lika. I verkligheten blir det långt ifrån någon fullständig anpassning av växelkurserna. Den som rest i världen har märkt att i fattigare länder tenderar priserna att vara lägre än i rika länder, då priserna omräknas efter rådande växelkurser. Men även i länder på samma ekonomiska nivå kan de genomsnittliga priserna bli olika. Detta innebär att två länder kan ha samma BNP per capi-

ta vid omräkning med rådande växelkurser, även om mängden varor och tjänster per capita är klart större i det ena fallet. Och omvänt skulle två länder kunna ha olika BNP per capita även om mängden varor och tjänster vore lika.

Ett nödvändigt krav för att göra meningsfulla jämförelser mellan länder är att man först rensar bort sådana skillnader som beror på att prisnivåerna skiljer sig åt vid de rådande växelkurserna. Sedan några år tillbaka sker ofta sådan justering med hjälp av tal för den så kallade köpkraftspariteten. Akronymen PPP (av purchasing power parity) brukar figurera som benämning på denna prisnivåjusterade växelkurs, dvs. växelkurs som skulle göra att prisnivåerna i de länder som jämförs bleve lika.

Dessa beräkningar är emellertid inte särskilt tillförlitliga. Många svårigheter ligger bakom beräkningarna av PPP-tal. Vi kan nämna en. Två länder kan av tradition, klimatskillnader, utvecklingsnivå etc. skilja sig mycket åt vad gäller sammansättningen av den mängd varor och tjänster som ingår i ländernas BNP. I ett land kan vissa varor och tjänster spela stor roll medan de knappast förekommer i andra länder. Då blir det svårt att beräkna meningsfulla PPP-tal.

Statistiska centralbyråns maning till försiktighet är berättigad: »Med tanke på osäkerheten i beräkningarna av paritetstalen innebär detta att det krävs relativt stora förändringar i volymindex per capita för att man säkert skall kunna uttala sig om skillnader i nivå mot andra länder« (*Nationalräkenskaper 1997–2002*, s. 35).

4. BNP från produktionssidan

BNP KAN BERÄKNAS inte bara som summan av de produkter som går till slutlig användning utan också som summan av förädlingsvärden, där förädlingsvärdet för ett företag är definierat som skillnaden mellan produktionsvärdet och förbrukningen av insatsvaror och tjänster. Skälet är att de varor eller tjänster som levereras från ett företag till ett annat, där de förbrukas i produktionsprocessen, blir en pluspost för det levererande företaget och en minuspost för det mottagande företaget, när de båda företagens förädlingsvärden beräknas. Vid totalsummering tar sådana plus- och minusposter ut varandra. Kvar blir därför bara ett värde motsvarande leveranser som går till slutlig användning. Summan av förädlingsvärden, dvs. BNP beräknad från produktionssidan, överensstämmer således i princip med BNP beräknad från användningssidan.

Eftersom beräkningarna av BNP inte kan utgå från alla enskilda transaktioner i ekonomin utan bygger på sammanställning av olika mer eller mindre säkra statistiska källor, uppstår emellertid först en viss differens mellan beräkningarna från produktionssidan och de från användningssidan. Efter ett omfattande avstämnings- och justeringsarbete publiceras BNP-tal där skillnaden har försvunnit.

I de faktiska nationalräkenskaperna spelar BNP beräknad från produktionssidan inte samma centrala roll som beräkningarna från användningssidan, vilket kan tillskrivas traditionen och datatillgången. Beräkningarna publiceras senare för produktionssidan än för användningssidan, och förädlingsvärdesummans fördelning på olika sektorer och branscher uppmärksammas inte lika mycket i den ekonomisk-politiska debatten som posterna på användningssidan.

Vi skall i resten av detta kapitel först ta upp vad som betraktas som produktion i nationalräkenskaperna. Därefter kommer vi in på några skattetyper och hur de bestämmer skillnaden mellan BNP till marknadspris och BNP till faktorpris. Vi tar sedan upp olika indelningar av produktionssidan, och vi avslutar med att konstatera att i princip bör både svart och olaglig produktion ingå i BNP, men i realiteten nöjer man sig med att för vissa branscher göra tillägg för svart produktion.

Vad är produktion?

Produktion i nationalräkenskapernas mening omfattar inte all tillkomst av varor och tjänster. Det krävs bland annat att någon styr och har ansvar för produktionsprocessen. En helt naturlig process utan mänsklig inblandning räknas inte som produktion. Fri tillväxt av fisk i havet betraktas inte som produktion (men fångandet gör det). Verksamheten vid fiskodlingar ses däremot som produktion.

Det är inte alltid självklart om en process skall be-

traktas som fri eller styrd, och det kan leda till olika tolkning i olika länder. I Sverige har man t.ex. i nationalräkenskaperna betraktat större delen av skogen som odlad. Produktionen utgörs då dels av avverkningen, dels av skogens nettotillväxt (som betraktas som produktion för lagerinvestering och eventuellt kan vara negativ), dels av diverse skogsvårdande åtgärder. I Finland har man i stället sett skogen som naturskog – en gåva från ovan – och inte betraktat nettotillväxten som en del av produktionen.

I SNA 93 (s. 124) sammanfattas i tre punkter vad som betraktas som produktion i systemets mening:

1. Produktion av alla individuella och kollektiva varor och tjänster som bjuds ut eller avses att bjudas ut till andra enheter än producenterna, inklusive produktionen av förbrukningsvaror och -tjänster.
2. Produktion av varor som behålls av producenterna för deras egen konsumtion eller realkapitalbildning.
3. Egnahemsägares produktion av bostadstjänster för egen räkning samt produktion av hushållstjänster och personlig service som utförs av anställda i hushållet.

Dessa principer kräver ytterligare preciseringar och gränsdragningar när det gäller den praktiska tillämpningen. Vi kan nämna några exempel. Den andra punkten innebär bland annat att man försöker inkludera jordbrukares produktion av gröda för egen konsumtion. Av tradition inräknas däremot inte villaägares

odling av egna grönsaker i trädgården, vilket är en avvikelse från principen. Tjänster som man utför för det egna hushållets räkning av typen hushållsarbete, uppfostran och undervisning av de egna barnen, omsorg om sjuka och gamla familjemedlemmar eller transport av hushållsmedlemmar eller deras varor inräknas inte heller. Däremot inkluderas, som framgår av punkt 3, villaägares produktion av egna boendetjänster. Detta beräknas schablonmässigt och utgör omkring hälften av produktionsvärdet i fastighetsverksamheten.

Några begrepp

I de faktiska nationalräkenskaperna kommer en del begrepp och poster in som vi kunde bortse ifrån i det konstruerade exemplet i kapitel 1. Det gäller främst vissa skatter och subventioner. För den totala svenska ekonomin år 2002 kan vi göra följande uppställning med tal i miljarder kronor:

+ produktionsvärde (till baspris)	4 371
– förbrukning	2 315
<hr/>	
= förädlingsvärde (till baspris)	2 056
– övriga produktionskatter	98
+ övriga produktionssubventioner	32
+ skillnad mellan kalkylerad och inbetald produktskatt	1
<hr/>	
= förädlingsvärde till faktorpris = BNP till faktorpris	1 991

Detta kräver en förklaring. *Produktionsvärdet* är summan av alla företags och andra ingående enheters produktionsvärden, och motsvarande gäller för förbruk-

ningen. *Baspris* är ett slags pris som producenten får behålla. I detta ingår inte varuanknutna skatter som t.ex. moms, medan eventuella varuanknutna subventioner har lagts till. Summan förädlingsvärde (till baspris) hade vi kunnat kalla *BNP till baspris*, men man brukar inte laborera med ett sådant *BNP*-begrepp.

I stället gör vi ytterligare några justeringar för att komma till det som kallas *BNP till faktorpris*. Vi stötte redan i förra kapitlet på begreppet *övriga produktions-skatter*. Det är vissa skatter som läggs på producenten men som till skillnad från så kallade produktsskatter inte baseras på producerad mängd eller producerat värde. Fordonsskatt, fastighetsskatt och allmän löneavgift är exempel. De skiljer sig från så kallade kollektiva avgifter genom att inte vara knutna till speciella individuella förmåner, men gränsdragningsfrågor uppstår naturligtvis.

Övriga produktions-skatter dras ifrån när man skall gå ned till *BNP till faktorpris*. (Termen faktorpris antyder att man är ute efter en värdering som är knuten till kostnaderna för de använda produktionsfaktorerna arbete och realkapital.) Subventioner kan ses som motsatsen till skatter, så *övriga produktions-subventioner* läggs därför till.

Vi lägger märke till att produktionsvärdet är ungefär dubbelt så stort som det totala förädlingsvärdet eller *BNP*. Skulle man göra misstaget att beräkna *BNP* genom att summera alla företags och myndigheters produktionsvärden, skulle det alltså bli en gigantisk över-skattning.

BNP till faktorpris och BNP till marknadspris

Den BNP-värdering som man oftast stöter på i tidningsartiklar och i den ekonomisk-politiska debatten är BNP till marknadspris, som man får direkt då BNP beräknas från användningssidan. Termen marknadspris antyder att värderingen baseras på vad varorna och tjänsterna i BNP skulle »kosta att köpa upp«, dvs. vad mottagaren får betala. I en sådan värdering får man inkludera såväl produktskatter som övriga produktionsskatter. Man får också ta hänsyn till att subventioner verkar i motsatt riktning, dvs. till att hålla nere marknadspriset jämfört med faktorpriset. Sambandet mellan BNP till faktorpris och BNP till marknadspris är alltså:

$$\text{BNP till marknadspris} = \text{BNP till faktorpris} + \text{produktskatter} - \text{produktsubventioner} + \text{övriga produktionsskatter} - \text{övriga produktionssubventioner}$$

Huvudsektorerna på produktionssidan

I en vanlig uppdelning består produktionssidan i de så kallade produkträkskaperna av fyra sektorer: näringslivet, statliga myndigheter inklusive socialförsäkringssektorn, kommunala myndigheter och hushållens ideella organisationer. Dessa sektors förädlingsvärden till faktorpris har för 2002 beräknats till följande belopp i miljarder kronor och ger tillsammans BNP till faktorpris:

Näringslivet	1 533
Statliga myndigheter inkl. socialförsäkring	113
Kommunala myndigheter	313
Hushållens ideella organisationer	32
<hr/>	
Totalt förädlingsvärde = BNP till faktorpris	1 991

Näringslivet består av marknadsproducenter och producenter för egen slutlig användning. Gruppen marknadsproducenter består i huvudsak av vanliga företag, men här ingår även enheter inom offentliga sektorn som täcker större delen av sina kostnader genom försäljning av varor eller tjänster, t.ex. kommunala energiverk och vattenverk.

Produktionsvärdet för ett företag är ofta detsamma som värdet av försäljningen, men inte alltid. Inom handeln är det handelsmarginalen som betraktas som produktionsvärde i nationalräkenskaperna. Handelsmarginalen är i sin tur skillnaden mellan de sålda varornas försäljningsvärde (exklusive moms och andra skatter) och inköpsvärde. Förädlingsvärdet, slutligen, är som vanligt skillnaden mellan produktionsvärdet (här handelsmarginalen) och förbrukningen. I handeln kan förbrukningen bestå av sådant som kontorsmateriel, städtjänster, lokalhyror, elektricitet och annat kortlivat som behövs för att driva verksamheten och som man inte säljer vidare.

Samma princip som för varuhandeln tillämpas när det gäller förmedlingstjänster av t.ex. resebyråer och speditorsfirmor. Det är bara själva förmedlingstjänsten som betraktas som produktion i nationalräkenskaperna.

Banker och andra finansiella företag spelar en komplicerad roll i nationalräkenskaperna. Det är inte självklart hur deras produktion och förädlingsvärde skall värderas. Konventionellt betraktas räntenettet, dvs. skillnaden mellan deras ränteinkomster och ränteutgifter som en del av deras produktionsvärde. En annan del består av avgifter som tas ut på olika tjänster.

Nästa problem är följande. Inom övriga näringslivet är banktjänster en del av förbrukningen. Tidigare har man inte kunnat fördela dessa tjänster på de enskilda företaget och branscher som förbrukar dem. I nationalräkenskaperna har man därför beräknat förädlingsvärdet för de enskilda näringslivsbranscherna utan att dra ifrån förbrukningen av banktjänster. Det innebär att skulle man utan vidare spisning summera dessa förädlingsvärden, skulle man få för högt värde på BNP. Därför har man gjort en justering genom att värdet av banktjänsterna dragits ifrån när näringslivets totala förädlingsvärde beräknats.

Hänvisning till dessa banktjänster sker i nationalräkenskaperna ofta via akronymen FISIM, *Financial Intermediation Services Indirectely Measured*. I alla EU-länder pågår arbete med att fördela förbrukningen av FISIM, och man räknar med att kunna visa detta i slutet av 2005.

Förutom av marknadsproducenter består näringslivet, som nämnts ovan, av så kallade producenter för egen slutlig användning. Producenter för egen slutlig användning består t.ex. av producenter som investerar i egen regi som Vägverket och Banverket. Hushållen med deras småhusbyggande i egen regi liksom produk-

tionen av löpande boendetjänster i de egna villorna räknas också hit.

Näringslivet är som synes dominerande när BNP beräknas från produktionssidan. Det svarar för omkring tre fjärdedelar av BNP till faktorpris. Tjänsteproducenterna svarar i sin tur för ungefär 60 procent av näringslivets förädlingsvärde. Det innebär att tjänsternas andel av BNP är ännu större, omkring 70 procent, eftersom de offentliga myndigheternas förädlingsvärde tillkommer, och offentliga myndigheters produktion består nästan helt av tjänster.

Till *statliga* och *kommunala myndigheter* förs inte bara egentliga myndigheter utan också en del andra organisationer som huvudsakligen finansieras med skatter eller andra obligatoriska betalningar. Aktiebolag som Chalmers tekniska högskola är ett exempel, de kungliga teatrarna ett annat.

Vi konstaterade redan i kapitel 3 att de offentliga myndigheternas produktionsvärde beräknas från kostnadssidan, eftersom de normalt inte lever på att sälja tjänster och varor på marknaden utan levererar dessa gratis eller till subventionerade priser. Vi vet också att produktionsvärdet minus förbrukningen av insatsvaror och insatstjänster ger förädlingsvärdet.

Hushållens ideella organisationer består av organisationer som drivs utan vinstintresse, t.ex. hjälporganisationer, frikyrkor, fackföreningar och politiska organisationer. Sedan 1 januari 2000 räknas även Svenska kyrkan hit. Produktionsvärde och förädlingsvärde beräknas enligt samma principer som för statliga och kommunala myndigheter.

Institutionell indelning av produktionssidan

Hittills har vi baserat framställningen på nationalräkenskapernas produkträkenskaper. Där redovisas ändamål och branscher mer eller mindre aggregerat, och verksamhetsenheten är utgångspunkten för branschstatistiken. I de så kallade sektorräkenskaperna är i stället den institutionella enheten utgångspunkten. En institutionell enhet kräver bland annat självständigt beslutsfattande och fullständig bokföring eller möjlighet att sammanställa en fullständig bokföring.

De institutionella enheterna aggregeras till institutionella sektorer: icke-finansiella företag, finansiella företag, hushåll och deras ideella organisationer samt den konsoliderade offentliga sektorn. Den offentliga sektorn uppdelas i sin tur i vissa presentationer i undersektorer som nedan. För år 2002 ges följande belopp i miljarder kronor för produktionsvärde, förbrukning och förädlingsvärde till baspris:

	Prod.värde – Förbrukn. = Förädl.värde		
Icke-finansiella företag	2 941	1 672	1 269
Finansiella företag	118	42	76
Hushåll och dess ideella org.	581	269	312
Stat och socialförsäkring	225	107	118
Primärkommuner	366	129	237
Landsting	140	50	90
Summa	4 371	2 269	2 102

Totala produktionsvärdet för hela ekonomin är här samma som i den första sammanställningen i detta kapitel, men förbrukningen är något mindre och föräd-

lingsvärdet följaktligen något större. Främsta skälet är att FISIM, indirekt mätta finansiella tjänster, här inte är fördelade på de enheter som förbrukar dem, och de är därför inte inkluderade i förbrukningen. Förädlingsvärdet är därför något överskattat. Vi får ändå bekräftat något som vi kunde se redan i början av kapitlet: produktionsvärdet är ungefär dubbelt så stort som förädlingsvärdet.

Till *icke-finansiella företag* räknas företag som är marknadsproducenter och som huvudsakligen producerar varor eller icke-finansiella tjänster. Att de är marknadsproducenter innebär att de producerar varor och tjänster som är ekonomiskt signifikanta. För »vanliga« företag är det kravet uppfyllt, och för offentliga sektorn och hushållens ideella organisationer betraktas produktionen som såld till ekonomiskt signifikant pris när priset täcker mer än hälften av produktionskostnaden.

Finansiella företag ägnar sig åt finansiell förmedling eller finansiell serviceverksamhet. Banker, försäkringsbolag, pensionsinstitut och fondkommissionärer är exempel på verksamheter som räknas hit.

I *hushållssektorn* ingår individer och grupper av individer som uppträder som konsumenter. Där ingår också personliga företagare som driver näringsverksamhet vars ekonomi inte går att skilja från hushållets ekonomi. En del av sektorns produktionsvärde utgörs av ett uppskattat värde av de bostadstjänster som hushållens villor levererar. Hushållens ideella organisationer är som nämnts tidigare icke-vinstdrivande och består av t.ex. fackföreningar, religiösa samfund, idrottsför-

eningar och hjälporganisationer som Röda korset.

Till *staten* räknas administrativa statliga departement och andra centrala myndigheter och institutioner. Även andra organisationer som är icke-vinstdrivande och som kontrolleras och huvudsakligen finansieras av staten räknas hit. *Socialförsäkringssektorn* omfattar offentliga institutionella enheter som har till huvuduppgift att administrera socialförsäkringssystem som bygger på fonderade medel. Här ingår administrationen av AP-fonderna och verksamheten vid Premiépensionsmyndigheten.

Primärkommuner syftar på det som i vanligt språkbruk helt enkelt kallas kommuner. Här finns en viss skillnad mellan sektorsräkenskaperna (som vi i detta avsnitt ägnar oss åt) och produkträkenskaperna när det gäller avgränsningen. Det gäller den del av kommunernas verksamhet som täcks av avgifter och som därför betraktas som marknadsproduktion. Hit hör sådant som renhållning, vattenförsörjning och avloppsrening. Detta fördes i produkträkenskaperna till näringslivet men här i sektorsräkenskaperna till kommunerna.

Landstingen, som i princip omfattar ett län, har huvudansvaret för sjukvården, och deras verksamhet utgörs till största delen av sjukvård.

Svart och olaglig produktion

I princip skall även svart och olaglig produktion ingå i nationalräkenskapssystemet och därmed inräknas i BNP, förutsatt att varorna och tjänsterna framställs i

en riktig produktionsprocess och att det finns en marknadsefterfrågan på produkterna. Olaglig produktion innebär att det är förbjudet att sälja, sprida, eller inneha produkterna, eller att produktionen utförs av någon obehörig (t.ex. falsk läkare). Svart produktion behöver inte i sig vara olaglig, men den döljs för att t.ex. undvika skatt eller andra offentliga krav, och häri ligger vanligen något olagligt.

Om inte sådan produktion inräknas blir det fel i andra delar av nationalräkenskapssystemet. Olaglig produktion och försäljning (t.ex. av narkotika och häleritjänster) genererar inkomster som kan användas för helt laglig konsumtion (t.ex. av ost och mjölk). Illegala och svarta producenter kan köpa förbruknings- och investeringsvaror från helt legala vita leverantörer. Utesluts den olagliga och svarta produktionen blir det svårt att få avstämningarna i nationalräkenskapssystemet att gå ihop. Dessutom blir det svårare att göra jämförelser mellan länder, eftersom det som är lagligt i ett land kan vara olagligt i ett annat.

Det är naturligtvis svårt att beräkna omfattningen av den olagliga produktionen, men det pågår försöksberäkningar i EU-länderna i syfte att införa uppskattningar av den olagliga produktionen i nationalräkenskaperna.

Däremot har man för vissa branscher gjort uppskattningar av den svarta verksamheten och tagit hänsyn till detta i nationalräkenskaperna. Det faktum, att nationalräkenskapssystemet är uppbyggt så att olika delar av systemet skall stämma överens är något som är till hjälp när man försöker uppskatta omfattningen av

den svarta produktionen. En annan källa har man i intervjuundersökningar som Riksrevisionsverket gjorde om svart arbete i olika branscher 1997.

För en rad branscher görs tillägg till produktionsvärdet för att täcka svart verksamhet. Det gäller jordbruket, restaurangverksamhet, taxiverksamhet, godstransporter, företagstjänster, spelverksamhet och annan serviceverksamhet.

5. BNP, inkomster, sparande och betalningsbalans

PRODUKTION GENERERAR INKOMSTER. Begreppen är så sammanflätade att vi i kapitel 2 kunde påstå att man i de äldre nationalräkenskaperna ofta använde termen nationalinkomst där vi i dag skulle säga nationalprodukt.

Vi har i de två föregående kapitlen upprätthållit en distinktion mellan begreppen, och det var produktionen som vi koncentrerade oss på. I detta kapitel skall vi i stället koncentrera oss på de genererade inkomsterna. Vi skall peka på att BNP kan beräknas även som summan av alla inkomster som genereras av den löpande produktionen. Att det enbart gäller inkomster som genererats av den löpande produktionen innebär att sådant som arv, gåvor och realisationsvinster utesluts.

Vi skall också se att bruttonationalprodukten beräknad från inkomstsidan enligt nutida definition inte är exakt detsamma som bruttonationalinkomsten, BNI. Vi kommer även in på andra nationalinkomstbegrepp och på sparandet. Slutligen berör vi sambandet mellan betalningsbalansen och poster i nationalräkenskaperna.

BNP från inkomstsidan

BNP kan alltså beräknas som summan av alla inkomster som den löpande produktionen genererar. Summan av alla inkomster sammanfaller i princip med summan av alla förädlingsvärden, som ju ger BNP enligt vårt resonemang i föregående kapitel.

Vi kan övertyga oss om att inkomsterna sammanfaller med förädlingsvärdet. För ett enskilt företag gäller som vi tidigare fastslagit att

$$\text{Produktionsvärde} - \text{förbrukning} = \text{förädlingsvärde.}$$

Om vi från produktionsvärdet drar värdet av olika förbrukningsvaror får vi ju också vad som *blir över* till (brutto)inkomster till dem som arbetat eller satsat kapital i verksamheten. När ett bageri sålt sitt bröd och betalat för insatsvarorna och insatstjänsterna i form av mjöl, kryddor, elektricitet och liknande blir återstoden inkomster i vid mening, dvs.

$$\text{Produktionsvärde} - \text{förbrukning} = \text{inkomster.}$$

De två uttrycken för skillnaden mellan produktionsvärde och förbrukning innebär med andra ord att

$$\text{Inkomsterna} = \text{förädlingsvärdet.}$$

På totalnivå består dessa inkomster av löner i vid mening, kollektiva avgifter, driftsöverskott brutto och sammansatt förvärvsinkomst. (Om det är BNP till *marknadpris* som skall återspeglas får man också lägga till produktionskatter och dra ifrån produktionssubventioner.)

Lönerna för hela ekonomin beräknas främst med

hjälp av de kontrolluppgifter som arbetsgivare lämnar till skattemyndigheten. Till löner förs också diverse andra ersättningar som endagstraktamenten, avgångsvederlag, företagsledaroptioner och personaloptioner. Hit räknas också naturaförmåner som fri kost, fri bostad, fri bil och fri telefon. I princip skall värderingen av förmånerna ske till marknadsvärde med avdrag för den del som den anställde eventuellt själv har betalat.

Även svarta löner ingår. Här finns naturligtvis inga säkra siffror. Uppskattningarna bygger huvudsakligen på de avstämningsmöjligheter som finns i nationalräkenskapssystemet. Även Riksrevisionsverkets utredning av svart arbete 1997 används. Den grundas på intervjuer där de intervjuade fått uppge omfattningen på sitt eventuella svarta arbete, ersättningen och inom vilket område verksamheten utövats. Det finns naturligtvis ingen garanti för sanningshalten i svaren, men till slutsatserna som drogs från intervjuerna hörde att mellan 11 och 14 procent av befolkningen mellan 18 och 74 år arbetade svart, och att arbetet huvudsakligen utfördes inom små företag utanför finanssektorn.

Kollektiva avgifter utgörs av större delen av de löneanknutna avgifter som arbetsgivarna betalar. De kan vara obligatoriska eller reglerade av avtal på arbetsmarknaden. Hit hör avgifter för finansiering av pensionsförsäkring, sjukförsäkring, arbetsskadeförsäkring, arbetslöshetsförsäkring och lönegarantiförsäkring; exakta innehållet förändras med reglerna över tiden. I stort sett finansierar avgifterna motsvarande förmåner, vilket är ett argument för att behandla dem som en del av inkomsten.

Driftsöverskottet kan betraktas som vinst i mycket vid mening. När det är angivet brutto har inte värdet av *kapitalförslitningen* dragits ifrån, medan driftsöverskottet netto är driftsöverskottet efter avdrag för kapitalförslitningen. På företagsspråk skulle man i senare fallet säga att avskrivningarna dragits ifrån, men som vi konstaterat tidigare använder man sig i nationalräkenskaperna av andra och förhoppningsvis mer realistiska beräkningar av värdet av kapitalförslitningen än företagens bokföringsmässiga avskrivningar.

Sammansatt förvärvsinkomst kallas hushållens inkomster av näringsverksamhet i personliga företag, dvs. egen verksamhet som ofta drivs i liten skala. Namnet kommer av att inkomsten från sådan verksamhet kan ses som ersättning både för arbetsinsatsen och kapitalinsatsen, och det är svårt att säga hur inkomsten skulle fördelas på arbetsinkomst och kapitalinkomst. Före SNA 93 ingick detta inkomstslag i det som redovisas som driftsöverskott, och fortfarande redovisas det i många sammanställningar tillsammans med driftsöverskottet.

I nationalräkenskapernas huvudkalkyl beräknas totala sammansatta förvärvsinkomsten residualt som BNP mätt från användningssidan minus övriga inkomstkomponenter. Skillnaden mellan den residualberäknade sammansatta förvärvsinkomsten och den som taxeringsstatistiken, korrigerad för definitionsolikheter, skulle ge är stor. För åren 1993–2000 uppgick denna inkomst enligt taxeringsstatistiken bara till 30–35 procent av det residualberäknade beloppet. Detta är ytterligare en påminnelse om att man måste

vara försiktig när man tolkar aggregerade data.

Vi kan nu ställa samman huvudposterna i Sveriges BNP till faktorpris betraktad från inkomstsidan. I sammandrag har vi följande för år 2003:

+ löner och kollektiva avgifter	1 390
+ driftsöverskott och sammansatt förvärvsinkomst, brutto	662
<hr/>	
= BNP till faktorpris	2 052

Grovt uttryckt innebär detta att arbetsinkomsterna motsvarar omkring två tredjedelar av BNP och kapitalinkomsterna brutto en tredjedel. En något mer detaljerad uppställning ger följande:

+ löner	1 016
+ kollektiva avgifter	374
+ driftsöverskott och sammansatt förvärvsinkomst, netto	304
+ kapitalförslitning	358
<hr/>	
BNP till faktorpris	2 052

Lönerna exklusive kollektiva avgifter motsvarar som synes omkring halva BNP till faktorpris. BNP till marknadspris, där diverse indirekta skatter lagts till och subventioner dragits ifrån, var något större, 2 438 miljarder kronor.

BNP, BNI och disponibel nationalinkomst

BNP från inkomstsidan är enligt de definitioner som nu tillämpas *inte* riktigt detsamma som bruttonationalinkomsten, BNI. Vid beräkningen av ett lands BNP

tar man fasta på var produktionen sker och räknar det som produceras inom landet. BNI skall i stället ta hänsyn till var inkomsttagarna bor. BNI har praktisk betydelse främst genom att större delen av EU-avgiften bestäms som en viss andel av medlemsländernas BNI.

BNI beräknas i praktiken så att BNP justeras genom att så kallade *primära inkomster* från utlandet läggs till och primära inkomster som går till utlandet dras ifrån. För år 2003 gällde för Sverige i miljarder kronor:

$$\begin{aligned} & \text{BNP till marknadspris (2 438) + primära inkomster från} \\ & \text{utlandet (195) - primära inkomster till utlandet (195) =} \\ & \text{BNI till marknadspris (2 438).} \end{aligned}$$

År 2003 tog som synes de primära inkomsterna från respektive till utlandet ut varandra.

Som primära inkomster räknas dels löner och kollektiva avgifter, dels kapitalinkomster som räntor, utdelningar och återinvesterade vinstmedel, dels vissa skatter som utgör en mindre del av Sveriges avgift till EU, dels produktsubventioner och övriga produktionssubventioner från EU, främst till jordbruket.

För de flesta länder blir BNP och BNI nästan lika stora, om båda beräknas i marknadspriser eller båda beräknas i faktorpriser. Det finns emellertid undantag. Irlands BNP är klart större än BNI. Det förklaras av att Irland under många år försökt locka utländska investerare till landet. Detta har gjort att en stor del av det irländska näringslivet ägs av utlänningar. Därför går en stor del av de kapitalinkomster som genereras av den irländska produktionen till ägare i utlandet, vilket drar ner Irlands BNI i förhållande till BNP.

Vi skall gå vidare och se hur man kan komma fram till begreppet disponibel nationalinkomst. Klarast blir det om vi gör en sammanställning över stegen.

Från BNP till disponibel nationalinkomst.

+ BNP till marknadspris	2 438
+ primära inkomster från utlandet	195
- primära inkomster till utlandet	195
<hr/>	
= BNI till marknadspris	2 438
- kapitalförslitning	304
<hr/>	
= NNI till marknadspris	2 134
+ löpande transfereringar från utlandet, netto	-21
<hr/>	
= disponibel nationalinkomst	2 113

Vi har redan rätt ut vägen från BNP till BNI. Om sedan värdet av kapitalförslitningen under året dras ifrån återstår *nettonationalinkomsten*, NNI. Om *löpande transfereringar* från utlandet läggs till och löpande transfereringar till utlandet dras ifrån NNI (dvs. löpande transfereringar från utlandet, netto, läggs till) hamnar vi definitionsmässigt på *disponibel NNI*, vanligen kallad bara *disponibel nationalinkomst*.

Till löpande transfereringar *till* utlandet räknas t.ex. den del av EU-avgiften som baseras på BNI. Hit hör även u-hjälp som inte är avsedd för investeringar. Visserligen EU-bidrag för annat än investeringar ingår i löpande transfereringar *från* utlandet. (Transfereringar som är avsedda för investeringar räknas inte som löpande transfereringar utan hamnar i en särskild kategori, kapitaltransfereringar.)

Sparande och investering

«Såvitt jag vet är alla överens om att *sparandet* betyder skillnaden mellan inkomsten och konsumtionsutgifterna«, skrev John Maynard Keynes i *Allmän teori om sysselsättning, ränta och pengar* (1936). Detta är synen på sparande även i nationalräkenskaperna. Sparande är inkomst som inte konsumeras, men det är inte detsamma som att inkomsten inte spenderas. Inkomst som investeras betraktas som sparande. Om ett hushåll använder sin inkomst för att bygga en villa behandlas det i nationalräkenskaperna som både sparande och investering.

Följande definitionsmässiga samband gäller:

Disponibel NNI – konsumtion = nettosparande.

Nettosparande + kapitalförslitning = bruttosparande.

Låt oss hålla fast vid bruttobegreppet och se på några samband i det enklaste hypotetiska fallet utan utrikestransaktioner, dvs. för en sluten ekonomi. Vi låter termen bruttoinvestering stå för alla reala investeringar före avdrag för kapitalförslitning. Då skulle följande gälla:

$$\text{BNP} = \text{BNI}.$$

$$\text{BNP} = \text{konsumtion} + \text{bruttoinvestering}.$$

Eftersom sparandet är lika med inkomsten minus konsumtionen, dvs. inkomsten antingen konsumeras eller sparas, gäller att

$$\text{BNI} = \text{konsumtion} + \text{bruttosparande}.$$

Härav följer att

Bruttoinvestering = bruttosparande.

Denna likhet gäller även för verklighetens ekonomi där utrikestransaktioner förekommer, förutsatt att man vidgar antingen bruttoinvesteringsbegreppet eller bruttosparandebegreppet till att inkludera poster som följer av utrikestransaktionerna.

Alternativt kan man hålla fast vid den ursprungliga innebörden i sparande och investering och lägga till de poster som följer av utrikestransaktionerna separat. Vi väljer det senare. Vi utgår först från bruttosparandet och tänker oss att det »placeras« på olika vis. För år 2003 har vi i miljarder kronor:

Bruttosparande	538
Detta »placeras« på följande vis:	
+ bruttoinvesteringar	395
+ kapitaltransfereringar till utlandet, netto	0
+ finansiellt sparande (ökning av fordringar på utlandet)	143
<hr/>	
=	538

Bruttoinvesteringarna uppslukade större delen men inte hela bruttosparandet. *Kapitaltransfereringar* till utlandet är transfereringar avsedda för investeringar. Här ingår bland annat u-hjälp till investeringar och (som en minuspost) mottagna EU-bidrag för investeringar.

Finansiellt sparande kallades tidigare *ökning av fordringar på utlandet* i nationalräkenskaperna. Den äldre benämningen har behållits inom parentes här för att den nog ger en bättre känsla för vad det rör sig om.

Man kan tänka sig att de ökade fordringarna skulle kunna uppstå t.ex. genom ett exportöverskott som inte balanseras på annat vis än genom ökning av valutareserven. Detta ökade valutainnehav kan senare användas till att köpa (dvs. ses som en fordran på) utlandets varor och tjänster. Beräkningstekniskt är det emellertid en residualpost, dvs. en post som får det värde som krävs för att summan av placeringarna skall bli lika med bruttosparandet.

Ett annat synsätt än att se på bruttosparandets placering innebär att man i stället utgår från bruttoinvesteringarna och frågar sig hur dessa »finansieras«. Vi utgår då från:

Bruttoinvesteringar	395
Dessa »finansierades« på följande vis:	
+ bruttosparande	538
+ kapitaltransfereringar från utlandet, netto	0
+ finansiellt dissparande (minskning av fordringarna på utlandet)	-143
<hr/>	
=	395

(Observera att »från utlandet« och »minskning av fordringarna« har ersatt »till utlandet« och »ökning av fordringarna«, och att det förut positiva talet 143 därför nu får minustecken framför sig.) Bruttoinvesteringarna kunde som synes »finansieras« utan att hela bruttosparandet behövde tas i anspråk.

Betalningsbalansen härledd från nationalräkenskaperna

Betalningsbalansen är en sammanställning av ett lands ekonomiska transaktioner med omvärlden under en viss period, t.ex. ett år. Det råder ett samband mellan sparandet i ekonomin och bytesbalansen, som är en del av betalningsbalansen.

Vi har tidigare konstaterat att man beräkningstekniskt går från BNP till BNI genom att lägga till nettot (dvs. skillnaden mellan inflöde och utflöde) av primära inkomster från utlandet. Läger vi dessutom till nettot av löpande transfereringar från utlandet hamnar vi på det som kallas *disponibel BNI*, dvs.:

Disponibel BNI = BNP + primära inkomster från utlandet, netto
+ löpande transfereringar från utlandet, netto.

Skriver vi ut posterna som ingår i BNP får vi alltså

Disponibel BNI = konsumtion + bruttoinvestering + export –
import + primära inkomster från utlandet, netto + löpande
transfereringar från utlandet, netto.

De fyra sista posterna i detta uttryck, dvs. utrikestransaktionerna, motsvarar i princip den del av betalningsbalansen som kallas *bytesbalans* (klarare uttryckt: bytesbalansens saldo), dvs.

Bytesbalans = export – import + primära inkomster från utlandet, netto + löpande transfereringar från utlandet, netto.

Detta innebär att vi kan förkorta uttrycket för disponibel BNI:

Disponibel BNI = konsumtion + bruttoinvestering + bytesbalans.

Bruttosparandet är definitionsmässigt detsamma som skillnaden mellan disponibel BNI och konsumtionen, dvs.

Bruttosparande = disponibel BNI – konsumtion = bruttoinvestering + bytesbalans.

Av diskussionen om bruttosparandets »placering« i föregående avsnitt framgick att

Bruttosparande = bruttoinvestering + kapitaltransfereringar till utlandet, netto + finansiellt sparande.

Eftersom bruttosparandet kan uttryckas dels på detta vis, dels som summan av bruttoinvestering och bytesbalans, får vi

Bruttoinvestering + kapitaltransfereringar till utlandet, netto + finansiellt sparande = bruttoinvestering + bytesbalans.

Minskar vi båda sidorna om likhetstecknet med bruttoinvesteringen återstår

Kapitaltransfereringar till utlandet, netto + finansiellt sparande = bytesbalans

dvs.

Bytesbalans + kapitaltransfereringar från utlandet, netto – finansiellt sparande = 0.

Med de tal för 2003 som vi rört oss med kan vi därför göra följande sammanställning:

+ bytesbalans	143
+ kapitaltransfereringar från utlandet, netto	0
- finansiellt sparande	143
<hr/>	
=	0

Observera minustecknet framför »finansiellt sparande« som innebär att bytesbalansen och kapitaltransfereringarna från utlandet, netto, balanseras av det finansiella sparandet. Alternativt kan vi byta ut detta minustecken mot ett plustecken och i stället sätta minustecknet framför andra 143:

+ bytesbalans	143
+ kapitaltransfereringar från utlandet, netto	0
+ finansiellt sparande	-143
<hr/>	
=	0

Denna sammanställning kan sägas vara *betalningsbalansen* beräknad från nationalräkenskaperna. Minustecknet framför andra 143 markerar inte att det finansiella sparandet är negativt, utan att ett positivt finansiellt sparande betraktas som »pengar ut« när det »placeras«. Betalningsbalansen summerar alltid till 0. Därför är det inte helt korrekt att tala om »underskott i betalningsbalansen«, vilket man kan få höra ibland i den ekonomisk-politiska debatten. Vad som avses är vanligen ett underskott i bytesbalansen.

Redovisad betalningsbalans

Även om man arbetat med att harmonisera begreppen i nationalräkenskaperna och Riksbankens betalningsbalansstatistik så är de inte helt överensstämmande, och data i olika publikationer kan ha reviderats vid olika tidpunkter. Här visas betalningsbalansen för 2003 enligt Riksbankens statistik. Principerna för sammanställningen är i detta sammanhang intressantare än siffrorna.

Vi ser att betalningsbalansen numera består av tre huvuddelar: bytesbalans, kapitalbalans och finansiell balans. Bytesbalansen är i sin tur uppdelad på fyra delbalanser: handelsbalans, tjänstebalans, faktorinkomster från utlandet, netto och löpande transfereringar från utlandet, netto.

Några ytterligare kommentarer är på sin plats. Faktorinkomster svarar närmast, men inte helt, mot det som i nationalräkenskaperna numera kallas primära inkomster, och finansiell balans motsvaras av finansiellt sparande i nationalräkenskaperna.

Under kapitalbalans förs poster som i nationalräkenskaperna går under kapitaltransfereringar. Här har skett förändringar båda av innehåll och termer, vilket gör att det är svårt att läsa gammal betalningsbalansstatistik om man inte är medveten om detta.

Betalningsbalansen är konstruerad så att den som helhet skall summera till noll. Om vi tillåter oss ett något onyanserat uttrycksätt innebär det att summa »valuta in« skall bli lika med summa »valuta ut«. Vi illustrerar vad som ligger bakom detta med ett par exempel.

Exportinkomster dyker upp i handelsbalansen som

Sveriges betalningsbalans 2003. Miljarder kronor

+ export av varor	823	
- import av varor	669	
= handelsbalans		154
+ export av tjänster	249	
- import av tjänster	232	
= tjänstebalans		17
+ löner från utlandet	3	
- löner till utlandet	5	
+ kapitalavkastning från utlandet	183	
- kapitalavkastning till utlandet	178	
= faktorinkomster från utlandet, netto		3
+ EU-bidrag	11	
- EU-avgift	19	
- u-landsbistånd	6	
+ övriga löpande transfereringar, netto	-3	
= löpande transfereringar från utlandet, netto		-17
Bytesbalans		157
+ EU-bidrag för investeringar m.m.	2	
- u-landsbistånd för investeringar m.m.	3	
+ övrigt, netto	1	
= kapitaltransfereringar, netto		0
Kapitalbalans		0
- direkta investeringar i utlandet	135	
+ utländska direkta invest. i Sverige	20	
- portföljinvesteringar i utlandet	108	
+ utländska portföljinvest. i Sverige	35	
+ övrigt, netto	11	
- ökning av valutareserven	16	
= finansiell balans		-193
Finansiell balans		-193
Restpost		36
Summa		0

5. BNP, inkomster, sparande och betalningsbalans

85

en pluspost; detta är »valuta in«. De hamnar sedan någon annanstans, t.ex. för att finansiera importen, vilket innebär »valuta ut«. Eller kanske de går till direkta investeringar utomlands, vilket är en minuspost i den finansiella balansen, dvs. också innebär »valuta ut«.

Det är naturligtvis inte nödvändigt att ett företag som fått exportinkomster, säg i euro, självt ombesörjer att de används till import eller direktinvesteringar utomlands. I ett mellanled finns valutamarknaden där de intjänade eurona kan växlas till kronor, och där någon annan köper eurona som används till att betala import eller direktinvestering utomlands.

Man kan också tänka sig att exportinkomster i euro inte används aktivt utan i slutändan köps upp av Riksbanken och blir ett tillskott till valutareserven. Ett tillskott till valutareserven registreras som en negativ post i den finansiella balansen och balanserar därför den positiva posten för exporten. Det kan kanske intuitivt verka konstigt att en ökning av valutareserven registreras som en negativ post. Det är emellertid logiskt att göra så. Valutareserven är i huvudsak placerad på utländska bankkonton och i utländska värdepapper. När dessa placeringar sker kan det betraktas som »valuta ut«. De är en form av lån till utlandet.

Betalningsbalansen skall som redan nämnts i princip summera till noll. Statistiken har emellertid brister, och det gör att när bytesbalansen, kapitalbalansen och den finansiella balansen summerats kan resultatet avvika från noll. Därför läggs som synes en restpost till. Denna restpost ges helt enkelt det värde som krävs för att summan skall bli noll.

6. BNP är inget lyckomått

EFTER ATT I fem kapitel ha försökt beskriva vad BNP är, är det dags att säga vad BNP *inte* är. BNP per capita är inget mått på landets »nationallycka«, välbefinnande eller välfärd. (Låt oss här betrakta dessa ord som synonymmer.) Statistiska centralbyrån uttrycker detta träffande i sin nationalräkenskapspublikation för åren 1998–2003, där man fastslår: »Att kalla BNP och köpkraftsjusterad BNP för ett välfärdsmått med vars hjälp man kan sätta upp en välfärdsliga ger helt fel signaler. Välfärd är ett begrepp som innehåller helt andra dimensioner. BNP är en pusselbit i välfärdsbegreppet.«

BNP täcker alltså långt ifrån det som man behöver ta hänsyn till om man vill mäta välfärden eller »nationallyckan«. BNP är inget annat än ett ofullkomligt mått på produktionen av varor och tjänster i ett land, avgränsad på ett visst vis och definierad så att kortlivade insatsvaror inte dubbelräknas. BNP-måttet är främst användbart som en indikator på relativt kortsiktiga variationer i den ekonomiska aktiviteten, t.ex. mellan två år, men används också i andra mer eller mindre lämpliga sammanhang.

Det finns minst två huvudaspekter på kopplingen mellan »nationallycka« och BNP. Den ena har att göra med vad som ger välbefinnande, lycka, välfärd, eller

vad vi vill använda för ord. Den andra har att göra med räknetekniska problem.

Varor och lycka

Att helt bortse från tillgången på varor och tjänster när man diskuterar välfärden eller lyckan vore lika fel som att bara ta hänsyn till sådana materiella faktorer. Om vi inte har råd att äta har vi svårt att vara lyckliga. Om vi tvingas frysa för att vi inte har kläder eller inte har någonstans att bo är det svårt att känna välbefinnande. Vissa fysiologiska grundbehov måste vara tillfredsställda för att vi skall må bra.

Men därefter? Om vi utan problem kan äta tre gånger om dagen, om vi har kläder så att vi inte behöver frysa ens på vintern, om vi har en hygglig, dragfri bostad, om vi kan få utbildning när vi är unga och om vi kan få vård när vi blir sjuka – ger då ytterligare varor och tjänster så särskilt stort lyckotillskott?

Introspektion och tillbakablickar på våra egna och våra närståendes liv visar nog att när en viss materiell grundnivå har nåtts är det annat som har störst betydelse för variationer i välbefinnandet. Då är det sådant som relationerna till anhöriga och vänner, hälsan, möjlighet att känna trygghet i tillvaron och en sysselsättning som man trivs med som är viktigast.

Det innebär inte att vi uttrycker likgiltighet för en större mängd materiella ting när tillfälle ges. Alla girighetsskandaler som uppdagats visar ju att även den som har inkomster som vida överstiger vad som är möjligt att konsumera på vanligt vis likväl snikar efter

mer. Att ständigt vilja ha mer är en mänsklig egenskap som diskuterades av filosofer som Aristoteles och Adam Smith, och som är ett grundantagande i nutidens ekonomiundervisning. Få ger uttryck för den hållning som en av antikens filosofer intog när han vandrade över det överfyllda marknadstorget: »Tänk så mycket saker det finns som jag inte behöver.«

Men det är en sak att vilja ha mer och en annan huruvida det ger en bestående lyckoökning, när man väl fått mer.

1800-talsfilosofen och -ekonomen John Stuart Mill, liksom en del andra klassiska ekonomer, såg framför sig ett tillstånd då den ekonomiska tillväxten upphört. Det var för honom inte nödvändigtvis av ondo. Befriad från tanken på ständigt högre materiell standard skulle människan få ro för högre syften.

Utöver frågan om i vad mån varor och tjänster ger lycka har vi frågan om upplevelsen av själva processen då de framställs. En fulltidsarbetande människa tillbringar drygt 1700 timmar per år på sin arbetsplats. Hur man har det där är därför betydelsefullt för välbefinnandet. Många fysiska arbetsmiljöer är betydligt bättre nu än för några årtionden sedan. Men den psykiska, stressrelaterade miljön har ofta blivit sämre, samtidigt som den producerade mängden varor och tjänster ökat. I vad mån handlar det då på nationsnivå om en välfärdsökning?

Det går att dokumentera mer än ett fall av följande typ. I konkurrens vinner ett tjänsteföretag flera upphandlingar. Förutsättningarna för detta är att man kan hålla lägre priser än konkurrenterna. Det sker i

sin tur genom att man håller kostnaderna nere, vilket innebär att varje person får mer att göra. Det blir svårt för de anställda att hinna med sina uppgifter, de jobbar övertid och även lunchrasten börjar tas i anspråk. Ständig stress leder så småningom till olustkänsla och sömnsvårigheter.

Produktiviteten, dvs. produktionen per arbetstimme, ökar, och om inte för många blir sjukskrivna ökar även mängden producerade tjänster. Detta betraktas konventionellt som ett välfärdstillskott. Men om den större produktionen nåtts på bekostnad av välbefinnandet hos många av de producerande är det diskutabelt hur totalresultatet skall betraktas. Bakom begreppet »jobless growth« – tillväxt utan fler jobb – döljer sig nog till en del den typen av företeelser.

Tillväxt för att få råd

Ett över årtiondena ständigt upprepat politiskt budskap är att vi måste ha tillväxt i BNP för att få råd med en bra social omsorg, t.ex. ge sjuka och gamla en god vård och försörjning. Sådant hävdades på 1940-talet, och det hävdas i dag när BNP per capita fyrfaldigats. I vad mån är det ett meningsfullt budskap, och kräver det några förbehåll?

Det kan vara fruktbart att vi först frigör oss från »penningslöjan« och tar fasta på att BNP utgörs av reala varor och tjänster, även om mängden värderas i pengar. Producerar vi mer bröd (om bröd får symbolisera all övrig produktion) utan att minska produktionen av annat, så utgör just brödet en större post, och

just därför blir BNP högre. Det innebär inte automatiskt en enda vårdtimme mer i äldreomsorgen. Fler vårdtimmar kräver att fler anställs just i vården, eller att de redan anställda arbetar fler timmar. Det kräver mer resurser just till vården.

Om produktiviteten i brödproduktionen har ökat vore det principiellt möjligt att inte ta ut hela produktivitetökningen i form av mer bröd utan i stället föra över resurser till vården. Skatteinstrumentet är det finansiella styrmedlet för att föra över köpkraft och arbetstimmar från brödsektorn till vårdsektorn.

Här finns ingen naturlag, utan hur mycket resurser som förs över blir beroende av politiska preferenser och väljarnas acceptans. Tanken att tillväxt är nödvändigt för att få ut fler vårdtimmar bör snarast tolkas som att det dels är politiskt frestande att vältra problemet framåt, dels är politiskt lättare att dela på ett BNP-tillskott än att göra omfördelningar inom en befintlig nivå.

Räknesätt och innehåll

Vi har tidigare diskuterat i vad mån mer varor och tjänster ger människan något väsentligt lyckotillskott när väl en viss grundförsörjning uppnåtts. Låt oss nu provisoriskt anta att det trots allt finns ett påtagligt samband. Då återstår ändå flera invändningar mot att tolka BNP per capita som ett mått på »nationallyckan«, och det finns fler varianter på fördelningsproblemet än det vi berörde ovan. En viss BNP-nivå kan återspegla både en mycket jämn inkomstfördelning och en där

inkomstskillnaderna är extremt stora. De flesta skulle nog anse att ett samhälleligt lyckomått i någon mån borde ta hänsyn till fördelningen. Det finns också studier som tyder på att ens materiella standard jämfört med omgivningens upplevs som väl så viktig som den absoluta nivån.

En annan invändning har att göra med sammansättningen av BNP. Om t.ex. brottsligheten i ett land är hög, så att en stor del av resurserna går åt till att producera polistjänster, lås och bevakning, fängelseförvaring och liknande, medan motsvarande resurser i ett land med låg brottslighet kan användas till andra nyttigheter, tas ingen hänsyn till detta vid en ren BNP-jämförelse.

Vid jämförelser över tiden uppstår problem för att sammansättningen av BNP förändras. Vi har varit inne på frågan om kvalitetsförändringar och sagt att i princip skall en kvalitetsförändring registreras som en volymförändring, men att det är svårt att göra detta på ett tillförlitligt sätt. I det riktigt långa perspektivet blir jämförelseproblemet närmast filosofiskt, eftersom det då inte bara handlar om kvalitetsskillnader, utan det är helt andra varor och tjänster som ingår i BNP vid de två jämförelsepunkterna. Vad innebär det t.ex. att reala BNP år 2000 var ungefär 50 gånger så stor som i början av 1860-talet, när de flesta ingående varor och tjänster år 2000 inte existerade på 1860-talet, och när en stor del av de varor och tjänster som ingick på 1860-talet hade försvunnit år 2000? Problemet är i princip detsamma som att avgöra om fem myror verkligen är mer än fyra elefanter, och i så fall hur mycket mer.

Jämförelser såväl över tiden som mellan länder förvåras också av att bara en del av produktionen ingår i BNP. Vi har i tidigare kapitel varit inne på att hushållsarbete utesluts. Även hushållsarbete ger emellertid varor och tjänster som blir en del av vår försörjning, men andelen sådana varor och tjänster har förändrats i ett långsiktigt perspektiv. I början av 1900-talet var det vanligare att man bakade brödet, sydde, syltade och saftade, lagade mat och skötte barntillsynen och åldringsvården i hemmet genom att kvinnorna i större utsträckning var hemma i stället för att förvärvsarbета. Produktionen i hemmen kom inte in i BNP. Nu då motsvarande produktion sker på marknaden eller i offentliga sektorn kommer verksamheten in i BNP. Detta har verkat för att den långsiktiga BNP-ökningen tenderat att överskatta den verkliga försörjningen med varor och tjänster. (Å andra sidan kan det finnas faktorer som verkat i motsatt riktning, t.ex. bristfällig kvalitetsjustering.)

Även jämförelser mellan olika länder snedvrids av att hemarbete utesluts, och detta får konsekvenser. Därför påpekades i en riksdagsdebatt 1998 att »mycket som sköts formellt i Sverige och räknas in i BNP görs informellt i sydligare länder, vilket relativt sett ökar vår avgift till EU på ett icke önskvärt sätt«.

En annan fråga gäller huruvida det är BNP som är det lämpligaste av nationalräkenskapsbegreppen att använda som lyckomått, om något skall användas. Man kunde hävda att disponibel NNI vore bättre, eftersom det även tar hänsyn dels till nettot av primära inkomster och löpande transfereringar från utlan-

det, dels till förslitningen av realkapital.

En typ av förslitning saknas emellertid även i nationalräkenskaperens nettobegrepp. Det gäller »slitaget« på miljön i form av förbrukning av olja, kol och metaller och nedsmutsning av luft och vatten. De internationella ambitioner som funnits tidigare att ta hänsyn till sådant genom att även beräkna så kallad grön BNP eller NNP har falnat; det visade sig vara en alltför krävande uppgift.

Även om BNP har brister som välfärds- eller lyckomått kan man naturligtvis fråga sig om inte sambandet mellan BNP och andra tänkbara mått är så stort att BNP kan duga som en approximation. Länder med väldigt låg BNP per capita i t.ex. Afrika uppvisar också kortare genomsnittlig livslängd, högre barnadödlighet och lägre andel läskunniga än länder i Europa.

Det må så vara, men ofta presenteras rangordningen i en »välfärdsliga« där de flesta ingående länderna är tämligen lika och rika, som t.ex. de västeuropeiska OECD-länderna. Det är ganska meningslöst att försöka dra några slutsatser om välfärdsskillnader eller ens produktionsvolym då de beräknade skillnaderna i BNP per capita uppgår till några få procent, som dessutom är beroende av bland annat svårberäknade köpkraftsjusteringar. Till detta kommer att det övriga statistikunderlaget på många punkter är osäkert. Mycket i BNP bygger på källmaterial som insamlats för helt andra syften, t.ex. beskattning, och annat har beräknats på indirekt väg via antaganden om olika modell-samband.

Medvetandet om BNP-måttets karaktär har gjort att

det vuxit fram försök att konstruera vidare välfärds-
mått. Ett sådant är FN-organet UNDP:s Human Devel-
opment Index, som förutom köpkraftsjusterad BNP per
capita inkluderar variabler för hälsa och utbildning.
Ett annat är FN:s deprivationsindex, som tar hänsyn
till sannolikheten att inte överleva 60 år, vuxna utan
funktionell läskunnighet, andel av befolkningen som
har mindre än halva disponibla medianinkomsten och
andel långtidsarbetslösa. Liknande saker, ibland även
variabler för fysisk och social miljö, ingår i flera andra
index. Gemensamt för olika välfärdsindex är att om
man håller sig till länderna i Västeuropa och Nord-
amerika blir rangordningen mellan länderna ganska
annorlunda än om man rangordnar efter BNP per ca-
pita. Särskilt USA halkar ofta ner en bra bit.

Detta mynnar ut i vad vi redan påpekat. Man bör
undvika att tolka in mer i BNP än vad som svarar mot
dess statistiska innehåll, och detta är relaterat enbart
till produktionen, avgränsad på visst vis.

Referenser

- Beckerman, Wilfred (1987), »National income«, i *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Macmillan, London.
- Bergman, Märta (2003), »Hemarbetet och BNP«, *Ekonomisk Debatt*, årg 31, nr 3, s. 60–69.
- Commission of the European Communities – Eurostat, International Monetary Fund, Organisation for Economic Cooperation and Development, United Nations (1993), *System of National Accounts 1993*.
- Europeiska kommissionen (1996), *Europeiska nationalräkenskapssystemet – ENS 1995*, Byrån för Europeiska gemenskapernas officiella publikationer, Luxemburg.
- Ferrer i Carbonell, Ada (2005), »Income and well-being: an empirical analysis of the comparison income effect«, *Journal of Public Economics* 89, s. 997–1019.
- Lind, Daniel (2005), »Lyckans ekonomi: ett framväxande forskningsområde«, *Ekonomisk Debatt*, årg 33, nr 2, s. 32–43.
- Lindahl, Erik, Einar Dahlgren & Karin Koch (1937), *National Income of Sweden 1861–1930*, Stockholm Economic Studies, nr 5a, P. S. King & Son, London.
- SOU 2002:118, *Utveckling och förbättring av den ekonomiska statistiken, Bilaga 3, Beräkningsrutiner för nationalräkenskaperna*, slutbetänkande av Utredningen om översyn av den ekonomiska statistiken.
- Statistiska centralbyrån (2004), *Nationalräkenskaper 1997–2002*, Statistiska meddelanden, nr 10 SM 0301.
- Statistiska centralbyrån, *BNI-dokumentation*.
- Studenski, Paul (1958), *The Income of Nations*, New York University Press, New York.
- United Nations (1953), *A System of National Accounts and Supporting Tables*, Studies in Methods, Series F, nr 2.
- United Nations (1968), *A System of National Accounts*, Studies in Methods, Series F, nr 2, Rev 3.
- Vogel, Joachim & Michael Wolf (2004), »Index för internationella välfärdsjämförelser: Sverige i täten«, *Välfärd*, nr 1, s. 7–14.
-